

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SLOVENISTIKO

EVA JELENC

Analiza frazeoloških prenovitev v poeziji Milana Jesiha

Diplomsko delo

Mentorica:
red. prof. dr. Erika Kržišnik

Ljubljana, julij 2016

Analiza frazeoloških prenovitev v poeziji Milana Jesiha

Razstavljanje in vzpostavljanje novih pomenskih razsežnosti znotraj že obstoječih in ustaljenih jezikovnih in literarnih vzorcev spada med tiste slogotvorne postopke, ki dajejo poeziji Milana Jesiha prepoznavno noto. Omenjeni dialog z literarnimi in neliterarnimi vzorci v Jesihovi poeziji deluje po podobnem principu, kot v frazeologiji delujejo prenovitveni postopki, zato je glavni poudarek diplomskega dela na analizi prenovitvenih modifikacij frazeoloških enot, ki se pojavljajo v okviru Jesihovega pesniškega izraza. Frazeološke prenovitve so namerne, enkratne in sobesedilno pogojene spremembe oblike in/ali pomena frazemov, ki so kot slogotvorni postopek lahko uporabljene v umetnostnih besedilih. Analiza obravnava celoten pesniški opus Milana Jesiha, ki ga sestavlja enajst do leta 2016 izdanih pesniških zbirk. V prvem delu so na kratko predstavljene temeljne lastnosti frazeoloških enot in izpostavljene tiste slogovne lastnosti pesniških besedil, ki vplivajo na pojavnost in rabo frazeološkega gradiva v Jesihovi poeziji. Nadalje so v prvem analitičnem podrazdelku predstavljeni in frazeološko obrazloženi za Jesihovo poezijo reprezentativni primeri prenovitev, ki so razdeljeni po tipologiji frazeoloških prenovitev E. Kržišnik, definirani v *Frazeologija v moderni* (Ljubljana: 1988). V drugem podrazdelku količinska analiza ponudi vpogled v rabo in značilnosti prenovitvenih modifikacij in pokaže, da raba frazeoloških prenovitev od začetne zbirke *Uran v urinu, gospodar!* do zadnje *Lahkoda*, opazovana v relaciji do neprenovljenih frazemov, izkazuje postopno upadanje prenavljanja frazemov, ki se v zadnjih treh zbirkah kot slogotvorni postopek opazno umakne.

Ključne besede: frazeologija, frazem, frazeologija v umetnostnih besedilih, Milan Jesih.

Analysis of phraseological restructures in Milan Jesih's poetry work

The main aim of this thesis is to determine and analyse the creative restructures of phraseological units appearing within Milan Jesih's poetic expression. The motivation behind this work stems from Jesih's creative, unique and contextually conditioned modifications that he establishes in his structure and/or meaning of long-established linguistic and literary patterns. More specifically, these are stylistic procedures, which operate on the same principle as the creative restructures of idioms and give Milan Jesih's poetry the recognizable touch. Therefore, this thesis reviews his whole poetry collection up until 2016 that consists of eleven books. The first part addresses the fundamental characteristics of phraseological units and those stylistic techniques in poetry that affect the appearance and use of phraseology in Jesih's poetry. The analyses firstly present the examples of creative interventions in idioms, which are classified according to the E. Kržišnik's typology of phraseological restructures, defined in *Frazeologija v moderni* (Ljubljana 1988). Furthermore, the second stage of the quantitative analysis explores the use and the features of previously mentioned creative restructures of phraseological units and consequently offers the insight into the decreasing use of such original phrases in Jesih's work, since his first published collection '*Uran v urinu, gospodar!*' to the last one '*Lahkoda*'.

Key words: phraseology, idiom, phraseology in literature, Milan Jesih.

Kazalo vsebine

Analiza frazeoloških prenovitev v poeziji Milana Jesiha	2
Analysis of phraseological restructures in Milan Jesih's poetry work.....	2
Kazalo grafikonov.....	5
Uvod.....	6
1 Zgradba in lastnosti frazeoloških enot.....	8
1.1 Večbesednost.....	8
1.2 Stalnost.....	9
1.3 Nemotiviranost pomena	10
1.4 Ekspresivnost	10
2 Besedna umetnost kot okolje za rabo frazeoloških enot.....	11
2.1 Besedna umetnost.....	11
2.2 Frazem v umetnostnem besedilu	12
2.2.1 Frazem v poeziji Milana Jesiha	14
3 Tipologija frazeoloških prenovitev in njihova uresničitve v poeziji M. Jesiha	16
3.1 Sestavinske prenovitve.....	17
3.1.1 Izpust sestavine	17
3.1.2 Modifikacija sestavine	19
3.1.3 Zamenjava sestavine	23
3.2 Skladenjske prenovitve	31
3.2.1 Besednoredne.....	31
3.2.2 Skladenjske razširitve	34
3.2.3 Besedilna aktualizacija časa in/ali osebe	35
3.2.4 Prenovitev skladenjske strukture	35
3.3 Povezovalnostne prenovitve.....	38
3.3.1 Poosebitev.....	38
3.4 Sobesedilne prenovitve	40

3.5	Frazeološka križanja.....	46
3.6	Večstopenjske prenovitve	50
3.6.1	Sestavljene prenovitve	50
3.6.2	Razstavitve.....	54
4	Značilnosti prenovitvenih tipov	56
4.1	Količina posameznih vrst prenovitev	56
4.1.1	Prevladujoča raba sestavinskih prenovitev	57
4.2	Značilnosti, ki jih izkazujejo prenavljajoči frazemi	59
4.3	Raba rekel in rečenic	61
4.4	Razmerje med prenovitveno in neprenovitveno rabo frazemov po posameznih zbirkah	62
5	Sklep	66
6	Literatura.....	68

Kazalo tabel

Tabela 1: Razporeditev prenovitev po posameznih zbirkah	57
Tabela 2: Količina vseh frazemov po posameznih zbirkah	62
Tabela 3: Delež prenovljenih frazemov na zbirko v relaciji do neprenovljenih.....	63

Kazalo grafikonov

Grafikon št. 1: Razmerje med količino prenovitvenih tipov v vseh zbirkah	56
Grafikon št. 2: Besednovrstna pripadnost prizadete sestavine v sestavinskem prenovitvenem tipu	58
Grafikon št. 3: Razmerje med količino vseh prenovljenih frazemov	59
Grafikon št. 4: Razmerje med količino vseh neprenovljenih frazemov	60

Uvod

Slogovno prepoznavnost pesniškega opusa Milana Jesiha med drugim določata tudi medbesedilni dialog s slovensko in tujo literarno tradicijo ter dialog z ustaljenimi vzorci, tako jezikovnimi kot družbenimi. Tudi frazem je že izdelan jezikovni vzorec, ki je kot stalna besedna zveza prisoten v mentalnem slovarju posameznika in primeren za rabo v stilističnih ustvarjalnih postopkih, ki delujejo na način, da predrugačijo bralcu že znane jezikovne vzorce. Zato v diplomskem delu analiziram, kakšen odnos se v poeziji Milana Jesiha vzpostavlja do frazeološkega gradiva in kakšnemu razvojnemu loku sledi raba frazeološkega gradiva tekom opusa. Ker omenjeni dialog z literarnimi in neliterarnimi vzorci v Jesihovi poeziji deluje po podobnem principu, kot v frazeologiji delujejo prenovitveni postopki, je glavni poudarek diplomskega dela na analizi prenovitvenih modifikacij frazeoloških enot, ki se pojavljajo v okviru Jesihovega pesniškega izraza.

Zanima me, v kolikšni meri je prenavljanje frazemov uporabljeno kot stilno sredstvo v analizirani poeziji, v katerih zbirkah prevladuje, kateri prenovitveni postopki so uporabljeni in kakšni vzorci prenovitev se v poeziji pojavljajo znotraj posameznih prenovitvenih tipov.

V analizo so vključene vse pesniške zbirke Milana Jesiha, objavljene do leta 2016. Analiziran pesniški opus obsega enajst samostojnih pesniških zbirk: *Uran v urinu*, *Gospodar!* (1972), *Legende* (1974), *Kobalt* (1976), *Volfram* (1980), *Usta* (1985), *Soneti* (1989), *Soneti drugi* (1993), *Jambi* (2000), *Tako rekoč* (2007), *Mesto sto* (2008) in *Lahkoda* (2013).

V uvodnem teoretičnem delu so najprej na kratko predstavljene temeljne lastnosti frazeoloških enot, nato v posebnem poglavju obravnavam tiste značilnosti jezika umetnostnih besedil, zlasti slogovne značilnosti analiziranih pesniških besedil, ki vplivajo na pojavnost in rabo analiziranega gradiva.

Kot frazeološko gradivo, primerno za analizo, upoštevam vse frazeme, definirane v ožjem smislu, torej tiste, ki jih poleg večbesednosti, stalnosti in nepredvidljivost pomena iz pomena posameznih sestavin določa tudi ekspresivnost. Poleg frazeologije v ožjem smislu sem v analizo vključila prenovljene stalne besedne zveze, kot so npr.

Južni križ → / (*Pri antipodih polnoč nad vodami: / navzočnost silna in nad njo nestreha, // razpeta na mornarski Južni križ.*) / (Jambi: 26); Mlečna/Rimska cesta → / *Slepota, plivkanje, daljava; frekventna mlečna avtocesta v Rim, počitek, opitost; lahna jedka je kri.* / (Volfram: 23); sramne ustnice → /*in lizal, jedel ustnice brez sramne.* (Soneti: 42); venerin griček → / *otresel perje; in da zažareli / bi z grička Veneri kot po kopeli / zjutraj draguljci, in na bilih trav* // (Jambi: 75) idr. Stalne besedne zveze, ki predstavljajo 6 % vseh najdenih prenovitev, so sicer iz ožje frazeološke problematike, upoštevajoč zahtevo po ekspresivnosti, izločene, a za njih ravno tako velja neizpeljivost celotnega pomena iz pomena posameznih sestavin, hkrati se te besedne zveze vedno le prenovljene – in sicer skladno z ostalo frazeologijo v ožjem smislu – zato to skupino smatram za Jesihov jezik značilno idiolektalno pesniško frazeologijo in jo obravnavam enakovredno z ostalo prenovljeno frazeologijo.

Analitični del sestoji iz dveh podrazdelkov. V prvem najdene prenovitve frazemov razdelim glede na tipologijo E. Kržišnik Kolšek, definirano v magistrski nalogi *Frazeologija v moderni* (Ljubljana: 1988). Pri vsakem prenovitvenem postopku skupaj s temeljnimi definicijskimi značilnostmi izpostavim za analizirano gradivo reprezentativne primere, prek katerih se vidijo prevladujoči načini prenavljanja v Jesihovi poeziji.

V drugem podrazdelku je predstavljena količinska analiza frazeoloških prenovitev, ki nudi vpogled v pogostost rabe prenovitvenih modifikacij po posameznih zbirkah. Hkrati so predstavljene temeljne značilnosti frazeološkega gradiva, ki je v analiziranih pesniških besedilih prenovljeno. Na koncu je vzpostavljena primerjava prenovitvene in neprenovitvene rabe frazemov tekom celotnega pesniškega opusa.

1 Zgradba in lastnosti frazeoloških enot

Za prepoznavanje frazemov iz sobesedilnega okolja in določanje njihove slovarske oblike je potrebno poznavanje temeljnih definicijskih lastnosti (večbesednost, stalnost oblike in pomena, nemotiviranost pomena celote iz pomenov sestavin in ekspresivnost), ki kot jasno oblikovana merila omogočajo ločevanje med frazeološkimi in nefrazeološkimi enotami in razmejijo frazeme od nefrazeoloških jezikovnih enot na vseh jezikovnih ravlinah.

1.1 Večbesednost

Čeprav zahteva po večbesednosti kot eni izmed temeljnih lastnosti frazeološke enote ni vedno izrecen pogoj za njen obstoj, v slovenski frazeološki literaturi možnost enobesednega frazema ni bila nikoli resnično sprejeta (Gantar 2007: 81).

Ob upoštevanju, da je večbesednost sprejeta za eno izmed temeljnih lastnosti v ožjem kot tudi v širšem razumevanju frazeologije in da na leksikalni ravni ločuje frazeme od besed, kot npr. *lizati pete komu* proti enobesedni tvorjenki *petoliznik*, se pojavijo težave pri določanju meje med besedo in besedno zvezo.

V slovenski frazeologiji največ polemik povzroča spodnja meja frazeologije, ki odpira vprašanje o upoštevanju sklopov. Jože Toporišič v prvi kompleksnejši razpravi o slovenski frazeologiji *K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije* (1973/74: 275) zapiše, da ena sama beseda ne more biti frazem. Iz frazeologije izključi zloženke kot tudi sklope, a hkrati opozori na izjeme pri zvezah *predlog* + *x* (kadar je *x* ena sama beseda), pri katerih po njegovem lahko govorimo o frazemih. Omenjene izjeme razloži kot okrajšave prvotnih dvo- ali večbesednih stalnih zvez, npr. *po navadi* – *po stari navadi* ali *na lepem* – *na vsem lepem*.

E. Kržišnik (1994: 199) in N. Jakop (2006: 37) sklope obravnavata v okviru frazeologije, kadar ti izpolnjujejo tudi druge temeljne lastnosti frazemov. Spodnjo mejo frazeologije tako predstavljajo sklopi, za katere velja, da so po postopku sklapljanja ohranili lastnosti in podobo podstavne besedne zveze in spremenili le svojo izrazno podobo.

1.2 Stalnost

»Ob leksikalizaciji je ustaljenost, ki se nanaša na različne vidike in stopnje trdnosti medsebojne povezanosti besed, ena redkih lastnosti FE, o kateri obstaja v strokovni literaturi vsaj delno soglasje.« (Gantar 2007: 82)

V zvezi z ustaljenostjo oz. stalnostjo je treba upoštevati notranjo in zunanjo ustaljenost frazema. Notranjo predstavljajo stalnost pomena in oblikoslovna, besedotvorna, skladijska in sestavinska nespremenljivost zgradbe, zunanja ustaljenost pa označuje omejenost zunanjih vezljivostnih dopolnil oz. zunanjo kolokabilnost. Frazem kljub notranji in zunanji ustaljenosti ni popolnoma nespremenljiva tvorba, saj bi ga bilo v primeru popolne nespremenljivosti mogoče uporabljati zgolj kot citat. Oblika frazema se, ne da bi se spremenil njegov pomen, lahko deloma spreminja glede na obliko rabe v besedilu, poleg tega je možen obstoj frazeoloških različic oziroma variant. Stalna spreminljivost tako obsega spregatvene, časovne, naklonske in sklonske oblike rabe za vključevanje v besedilo in frazeološke variante, ki so lahko oblikoslovne, skladijske in sestavinske. Neupoštevanje stalnosti in tudi stalne spreminljivosti frazema privede do kršitve knjižnojezikovne norme in pogosto tudi do nerazumevanja frazeološkega pomena, saj se ta zaradi napačne rabe ne izrazi, zato lahko po razpadu frazeološkega pomena v ospredje pride pomen proste besedne zveze, ki je pogosto nesmiseln (Kržišnik 1994a: 92–93).

Zelo redki so frazemi, za katere velja absolutna ustaljenost v zgradbi, katere znaki so: popolnoma ustaljena sestavinska zapolnitev frazema (sestavini frazema ni mogoče zamenjati z drugimi jezikovnimi enotami) in popolnoma ustaljena skladijska zgradba (nezmožnost zamenjave besednega reda v frazemu). N. Jakop (2006: 39–40) zapiše, da se kot primeri frazemov, ki ne kažejo nobene spreminljivosti, običajno navajajo tiste frazeološke enote, ki vsebujejo arhaične jezikovne prvine, kot npr. *na vse kriplje*.

Ustaljenost zgradbe frazema je torej pogosto relativizirana zaradi variantnosti v sestavinski zapolnitvi in zaradi možnih pretvorb, ki nastanejo kot posledica rabe frazemov v besedilu.

1.3 Nemotiviranost pomena

Nemotiviranost pomena frazema iz pomena njegovih sestavin označuje, da vsota slovarskih pomenov sestavin frazema ne predstavlja končnega prenesenega pomena frazema kot celote. Glede na stopnjo nepredvidljivosti pomena J. Toporišič (1973/74: 275–276) po vzoru ruske frazeološke tradicije loči sestave, skupe, sklope in zrasleke. Sestavi so stalne besedne zveze, pri katerih je pomen frazema enak vsoti pomenov njegovih posameznih sestavin, npr. *osnovna šola*, *spalna srajca*. Od nestalnih besednih zvez se ločijo le po stalnosti – pri govoru ne nastajajo sproti, tvorec jih jemlje iz spomina. Frazeologija v ožjem smislu sestavov ne obravnava, saj zanje poleg večbesednosti velja le še lastnost stalnosti.

Skupi so frazemi, pri katerih so v prenesenem pomenu le posamezne sestavine, del sestavin nastopa s svojim slovarskim pomenom, npr. *kriva prisega*. Med sklope se uvrščajo frazemi s prenesenim pomenom – frazemi so metaforični, metonimični ipd., kot na primer *zavihati si rokave*, *nastaviti zanko*, *metati polena pod noge*. Zrasleki so pomensko popolnoma nepredvidljive frazeološke stalne besedne zveze, npr. *priti na kant*, *kozje molitvice*, *brati levite*. Ob razvrščanju frazemov na skupe, sklope in zrasleke je treba upoštevati spreminjanje jezika: medtem ko starejša generacija v določenem frazemu še vidi pomenski prenos, ga lahko že naslednja generacija uvrsti v pomensko bolj neprosojno skupino.

1.4 Ekspresivnost

Kržišnikova (1994a: 92) glede na zahtevo po ekspresivnosti frazeologijo razdeli na jedrni in obrobni del. Ekspresivnost je tako ena izmed temeljnih lastnosti in opredeljuje frazeme kot ekspresivne jezikovne znake, ki ne poimenujejo le določene predmetnosti, ampak vedno izražajo tudi razmerje do te predmetnosti in so kot taki zaznamovana jezikovna sredstva.

2 Besedna umetnost kot okolje za rabo frazeoloških enot

2.1 Besedna umetnost

Množici definicij z različnimi poimenovanji za besedno umetnost (literatura, leposlovje, slovstvo, književnost) je skupno izhodišče, da se besedna umetnost, kot pove že sam termin, od ostalih vrst umetnosti razlikuje po svojem osnovnem mediju izražanja – besedi oz. jeziku, katerega funkcije se prepletajo v različnih razmerjih, nad vsemi pa v literarnih delih navadno prevladuje poetična.

Gre za umetnost posebnega ravnanja z besedami, ki se kaže v drugačni urejenosti jezika, ki je tudi bogato konotativen. Konotativnost je tako eden osnovnih pogojev za literarnost umetnostnih besedil in omogoča, da besedila z vrsto različnih pomenskih odtenkov spodbujajo bralčevo domišljjsko predstavo in vzbujajo različno intenzivna čustvena stanja. Umetnostni jezik živo predstavo vzpostavlja z različnimi stilnimi sredstvi: poslučuje se že ustaljenih in tudi inovativnih načinov rabe jezika; lahko zajema iz več jezikovnih zvrsti in jih med seboj poljubno prepleta; tvori in kombinira nenavadne besedne zveze; ustvarja zapletene in težje razumljive strukture ali tvori novotvorbe (Kmecl 1976: 24–39).

Uresničitev jezika v umetnostnih besedilih je raznolika in je odvisna tako od literarne vrste, ki ji besedilo pripada (lirika, epika, dramatika), kot od individualnega stila posameznega avtorja. Upoštevati je treba še literarne smernice, ki jim besedilo sledi, slogovno pripadnost, čas nastanka, snov, ki je ubesedena, priložnost ter namen, s katerim je bilo besedilo ustvarjeno.

Lirika (tudi poezija/pesništvo), v katero se uvršča analizirano gradivo, je poleg epike in dramatike temeljna literarna vrsta in je najmočnejše določena z jezikom, v svoji izjavnosti in razmerju do predmetnosti pa velja za najneposrednejšo. Glavni značilnosti lirike sta ritem in verzna oblika, nadalje še rima in povezava verzov v kitice. Razvija se v številnih klasičnih formah (elegija, himna, balada, sonet idr.) in v prostem verzu. Glede na splošno razširjeno pojmovanje, ki se je razvilo v romantiki, je lirika izrazito subjektivna, a se tudi to spreminja glede na formo, slog, zahteve dobe, avtorjeve individualne slogovne preference idr. (Literatura leksikon 2009: 200–201).

2.2 Frazem v umetnostnem besedilu

V pomenski zgradbi frazeoloških enot so konotativne sestavine pomena izraziteje poudarjene kot denotativne (Kržišnik 1988: 70). Ravno zaradi omenjenega razmerja je raba frazemov v vsakem besedilu stilno opazna, ni pa še slogotvorna. Poudarjena konotativnost in s tem povezana ekspresivnost omejujeta pretirano nasičenost besedil s frazemi. Čermák (1985: 230, cit. po Kržišnik 1988: 70–71) navaja, da lahko za bogato s frazemi smatramo že besedilo, ki ima en frazem na 80–120 besed, besedilo z enim frazemom na deset ali manj besed pa ne obstaja¹.

Raba neprenovljenih frazemov v umetnostnem besedilu ima opazno stilno vlogo le, če se frazemi uporabljajo dovolj pogosto (Kržišnik 1988: 71). Če je torej raba neprenovljenih frazemov opazna zlasti s količino pojavljanja, je treba upoštevati tudi, da so v krajših besedilih in v besedilih z manjšo količino ekspresivnih izrazov frazemi hitreje opazni kot v besedilih z večjo gostoto ekspresivnih ali kako drugače zaznamovanih izrazov, kar izkazuje tudi analizirano gradivo, ki predstavlja izrazito kratko, a po drugi strani tudi ekspresivno sobesedilno okolje za frazem.

Opaznost frazemov v nespremenjeni obliki je odvisna še od dolžine besedila, v katerem se pojavljajo – pesniška besedila Milana Jesiha redko presežejo dvesto besed – ob upoštevanju zgoraj navedene Čermákovske trditve je torej že vsaka pesem, ki vsebuje frazem, bogata s frazemi, a to ob podatku, da gre za besedila, bogata tudi z drugimi jezikovnimi enotami, pri katerih konotativne lastnosti bolj izstopajo kot denotativne, ne drži vedno.

Drugače je s prenovitveno rabo frazeoloških enot, ki je stilno še opaznejša. Opazna je ne glede na pogostost pojavljanja in je v umetnostnih besedilih lahko rabljena kot eden izmed razpoložljivih stilnih postopkov, saj nudi številne možnosti za inovativno vzpostavljanje različnih pomenskih odtenkov in razmerij ter učinkuje podobno kot ostali metaforični postopki. Kljub temu, da se termin prenovitev uporablja le za poimenovanje inovativnih posegov v frazeološke enote, tudi izven frazeologije

¹V analiziranem pesniškem gradivu to potrjuje zbirka *Usta*, za katero so značilne izredno kratke pesmi, ki vsebujejo le par besed na verz. V zbirki, ki obsega 72 pesmi, sem našla le devet frazemov, od tega so štiri neprenovljeni. Pesmi gradijo pomensko odprte metafore in elipse, ki delujejo kot aluzije, impresije. Njihova zreducirana oblika in pomen ter slogovna naravnost zbirke omejujeta rabo frazemov.

obstajajo prenovitvam sorodne jezikovne inovacije, ki temeljijo na prenavljanju vzorcev (osnovni pogoj za vsako prenovitev je ustaljenost enote) in jih je mogoče najti na vseh pomenonosnih ravninah. Tovrstni stilistični postopki vzorce prenavljajo tako, da jih inovacija reflektira, zato hkrati učinkujejo kot vzorec in kot prenovitev z novim pomenom in/ali obliko.

Kot kreativni postopek prenovitev vzorcev odpira številne možnosti, vendar so, kot opozori Kržišnikova (2006: 266), med vsemi prenovitvenimi posegi v besedilih najpogostejše uresničene ravno prenovitve frazemov. Vzrok vidi v ustaljenosti frazeoloških enot, v večbesedni sestavi in visoki stopnji prepoznavnosti frazemov tako pri tvorcih kot naslovniki.

2.2.1 Frazem v poeziji Milana Jesiha

V pesniškem opus Milana Jesiha se od prve zbirke dalje za slogotvornega izkaže postopek razstavljanja in ponovnega vzpostavljanje že obstoječih jezikovnih in literarnih vzorcev ter ustaljenih pesniških tem in splošnih pomenskih predstav, kot so prevladujoča prepričanja, družbene norme, tabuji ipd. S tega vidika se kot jezikovno gradivo, primerno za preopomenjanje, izkažejo tudi frazemi, saj so zaradi svoje systemske stalnosti že izdelani jezikovni vzorci, z razstavljanjem katerih se v besedilu vzpostavljajo nove pomenske razsežnosti in slogovni učinki.

Tatjana Stanič (1992: 179–180) glede na značilnosti tvorbenih postopkov in odnosa do jezika kot prevladujoča izpostavi dva stilistična postopka, ki prevladujeta v poeziji Milana Jesiha: a) postopno uveljavljanje urejevalnih postopkov, od začetnih jezikovnih ludističnih eksperimentiranj do izbire klasičnih pesniških form in b) prisotnost literarnega spomina oz. raba literarnih referenc, ki niso le tematske, ampak v veliki meri tudi strukturalne.

Oba stilna postopka vplivata tudi na rabo in pojavnost frazemov. Vpliv ludističnega eksperimentiranja na frazeološko gradivo se kaže zlasti pri delovanju besedilnega okolja na razumevanje pomena frazemov in frazeoloških prenovitev. V prvih štirih zbirkah je v besedilih oz. verzih, ki so osvobojeni logičnih in vzročno-posledičnih pomenskih povezav, tudi branje frazemov drugačno, mestoma oteženo. Ludistično nanizane besede bralec težko poveže v smiselno sobesedilno okolje, ki bi pomagalo pri identificiranju frazema ali prenovitve. Hkrati so ravno zaradi ludističnega zlaganja besed tiste frazeološke enote, ki imajo v besedilu še jasno ohranjeno zgradbo, zaradi stalnosti oblike ter pomena bolj opazne in zato primerne za inovativno izrabo.

Drugi stilistični postopek, ki ga navaja Staničeva, je z vidika frazeološke analize še pomembnejši, saj je soroden postopku prenavljanja frazeoloških enot, oziroma je tudi prenavljanje frazeoloških enot eden izmed manj pogostih, a možnih načinov za njegovo uresničevanje. V opusu je prisoten od prve do zadnje zbirke, le pogostost rabe se spreminja.

Pri citatih struktur literarnih vzorcev in obrazcev je ohranjena njihova izvorna ritmičnost, vsebina prenovljenega vzorca pa je lahko popolnoma drugačna in ni nujno, da vzpostavlja pomensko razmerje do izhodiščnega vzorca, kar Staničeva (1992: 192)

označi za »akustično provokacijo«, katere namen je preverjanje bralčevega literarnega spomina. Frazološkim prenovitvam še bližji so pomenski citati literarnih referenc², ki delujejo na način, da vzpostavljajo več ravni pomena: literarna referenca v besedilo vstopa s svojim primarnim pomenom, ki vzpostavlja pomensko razmerje do pomena predručene oz. prenovljene sintagme, hkrati se vzpostavlja še tretji pomen novonastale zveze, ki ga pridobi v besedilnem okolju pesmi.

Na isti način kot literarne reference, a manj pogosto, pesnik prenavlja še: a) znane motive in teme, ki niso nujno vezani na določeno literarno delo; b) v kasnejših zbirkah je opazna tudi avtoreferencialnost, saj avtor prenavlja lastne verze svojih začetnih zbirk in c) prenavljanje frazemov. Šele vsi zgoraj navedeni postopki prenavljanj ustaljenih literarnih in neliterarnih vzorcev tvorijo prepoznavno noto Jesihovega sloga.

² Najprepoznavnejša literarna referenca, ki predstavlja enega osnovnih gradnikov Jesihovega sloga, je medbesedilni dialog z besedili Franceta Prešerna, ki se na različne načine uresničuje v prav vseh zbirkah – od dobesednih citatov do namigov na besedno in stavčno stavo ter tematiko, značilno za Prešerna. Ostale medbesedilne navezave, ki jih vzpostavlja s slovensko in tujo literarno tradicijo, se od zbirke do zbirke poljubno razlikujejo; pojavljajo se navezave na Župančiča, Kosovela, Strniša, Menarta idr. in med tujimi avtorji na Puškina, Čehova, Süskinda idr.

3 Tipologija frazeoloških prenovitev in njihova uresničitev v poeziji M. Jesiha

Če tvorec besedila frazem uporablja v spremenjeni pomenski in/ali oblikovni podobi, ta poleg sebi lastnih pomenskih sestavin pridobi tudi druge zaznamovalne in sozaznamovalne sestavine, ki do prvotnih tvorijo različna razmerja. Zaradi normativnosti oblike in pomena frazemov so tovrstni ustvarjalni posegi v besedilih še opaznejši kot zgolj pojavitve neprenovljenih frazemov.

Od treh možnih vrst odklonov od frazeološke norme so ustvarjalne spremembe frazemov edine učinkovite kot stilno opazen in produktiven postopek v umetnostnih besedilih. So namerne, hotene in sobesedilno pogojene spremembe oblike in/ali pomena frazemov, so enkratne (in ne sistemske) in se kot inovacijski postopek uporabljajo v različnih jezikovnih zvrsteh. Pogoj za učinkovitost prenovitve je, da le ta vzpostavlja razvidno razmerje do pomena prenavljanega frazema in hkrati prinaša nove pomenske razsežnosti, zaradi česar pride do napetosti med izhodiščnim in novonastalim pomenom (Kržišnik 1990: 400–401).

Tipologija frazeoloških prenovitev izhaja iz predpostavke, da morajo biti za neokrnjeno delovanje frazema kot frazema izpolnjene naslednje zahteve: 1. dana sestavinska zapolnitev, vključno z vsemi danimi variantami; 2. dana skladenjska zgradba, vključno z vsemi predvidenimi možnimi pretvorbami; 3. dana (zunajfrazemska) strukturno-pomenska povezovalnost in 4. predvideno vključevanje frazema v kompatibilno sobesedilo, ki omogoča prepoznavanje frazema kot frazema. Glede na vrsto in kombinacijo zahtev, ki niso izpolnjene, se ločuje med enostopenjskimi in večstopenjskimi prenovitvami. Pri prvih ni izpolnjen eden izmed pogojev, pri drugih je hkrati neizpolnjen več pogojev. Enostopenjske prenovitve so nadalje razdeljene glede na prizadetost oblike frazema: pri znotrajfrazemskih gre za poseg v njegovo sestavinsko ali skladenjsko zgradbo – delijo se na sestavinske (glasoslovne, oblikoslovne, besedotvorne in besedne) in skladenjske; pri zunajfrazemskih prenovitvah ni formalnih sprememb – delijo se na povezovalnostne in sobesedilne. V večstopenjskih prenovitvah so prenovitveni postopki in njihove kombinacije različni, če so postopki razvidni, gre za sestavljene večstopenjske, če postopki izpeljave iz izhodiščnega frazema niso razvidni, gre za razstavljene prenovitve oz. razstavitve. Med enostopenjske in večstopenjske

prenovitve so umeščena še križanja dveh ali več frazemov, lahko tudi križanje frazema s stalno ali prosto besedno zvezo (Kržišnik-Kolšek 1988: 84–124).

3.1 Sestavinske prenovitve

Spremenjena je sestavinska zapolnitev frazema; pride lahko do izpusta, modifikacije ali zamenjave izhodiščne sestavine. Kadar je frazemu možno določiti pomenotvorno sestavino³, loči Kržišnikova (1988: 86) podtip A, pri katerem je spremenjena nepomenotvorna sestavina, in podtip B, pri katerem spremembe prizadevajo pomenotvorno sestavino frazema.

V gradivu so uporabljene tako oblikoslovne kot tudi besedotvorne in besedne prenovitve sestavine frazema, ni le primerov glasoslovnih prenovitev.

3.1.1 Izpust sestavine

Med sestavinskimi prenovitvami je najmanj primerov izpusta sestavine (6 %). Do izpusta nepomenotvornih sestavin ne pride, pri izpustu pomenotvorne sestavine oz. sestavine frazema, pri katerem sestavin ni mogoče ločiti na pomenotvorne in nepomenotvorne, pa so te opuščene le delno ali v celoti.

Primeri:

- *raztroši drobtine s prsmi poišči kavkaz / sklonjen nad črne doline izvoljen v / iztreznjeni mraz zaklet in živ / do petá* (Uran v urinu, gospodar!: 12)

→ od glave do peta 'popolnoma, ves'

Pri prenovitvah v pesniškem prvencu *Uran v urinu, gospodar!* je treba upoštevati ludistični eksperiment nizanja besed, ki ustvarja pomensko izrazito odprto sobesedilno okolje. V konkretnem primeru je ohranjen drugi del dvočlenskega frazema, označeno je tudi naglasno mesto. Dodatnih pomenskih odtenkov sam izpust ne prinaša, pripomore pa k pomenski zgoščenosti in igrivosti že tako fragmentarnega besedila.

³ Pomenotvorna sestavina je tista, ki v pomenski zgradbi frazema nosi pomenotvorno funkcijo in je s svojim pomenom razvidno udeležena v celovitem pomenu frazema (Kržišnik 1988: 83).

- / bi djal: »Bod tih al grem pa v oštarijo,« // in ker še ne bi nehalo vrteti, / zamahnil bi, češ »baba, v uh me piši,« / (Soneti: 50)

→ vteti jezik 'neprestano govoriti';

- // ko pridem pa je tam bolest velika, / menda otroška smrt, in jaz ne vem, / smehljam se zaustavljen, lipov, nem, / novica puhla je še vrh jezika, // (Soneti: 14)

→ držati se/stati kot lipov bog 'biti molčeč, neroden'

Primeri izkazujeta poenobesedenje frazema, saj le ena sestavina postane nosilka celotnega frazeološkega pomena. V prvem primeru se poenobesedi glagol, v drugem pridevnik. Besedili, v katerih se nahajata izpusta, sta glede na svojo kratkost bogati s frazemi, zato je uporaba poenobesedenega frazema, ki je ohranil vso ekspresivnost celovitega frazeološkega pomena, smiselna. V drugem primeru lahko govorimo tudi o dvojni formuli, saj imata pridevnika *zaustavljen* in *nem* soroden pomen kot frazem *držati se kot lipov bog*.

- / Ne ve se, je naš list ali je tujec. // (Tako rekoč: 32)

→ biti naše gore list 'našega rodu, narodnosti'

Izpust pomensko ne prenavlja izhodiščnega frazema, je pa zaradi krajšega zapisa primernejši za rabo v kratkem verzju pesmi.

- / Miži, smehlja se, ko da ni pri zdravi – / kaj vroče ne odpiše // (Lahkoda: 14)

→ biti pri zdravi pameti 'biti sposoben premišljeno ravnati'

Pri slednjem izpustu gre verjetno za vpliv pomensko sorodnega frazema *ne biti pri pravi* 'ravnati nespametno, nerazsodno'. Ker izpust ne prinaša dodatnih pomenskih razsežnosti v besedilo, je neučinkovit. Smatram ga kot napako, ki je nastala pri nehoteni kontaminaciji dveh frazemov.

3.1.2 Modifikacija sestavine

Modifikacija glagolske sestavine:

a) Ukinitvev glagolske predpone → sprememba glagolskega vida sestavine v nedovršnik:

- // *In glejmo tudi vase, tudi tedaj, ko smo v malinah.* (Legende: 55)

→ pogledati vase 'razmisliti, presoditi po vesti';

- / *poleti pridejo na domačijo // za kmečko delo si rokave vihat,* / (Lahkoda: 62)

→ zavihati si rokave 'začeti delati'

S spremembo v nedovršniško obliko glagola je poudarjeno daljše ponavljanje ali trajanje dejanja, ki ga izraža frazeološki pomen.

b) Predponiranje → sestavina frazema je iz nedovršnika modificirana v dovršnik:

- / *in spet drugje otroček v beli krsti, / ki kravce na tem svetu je napasel; //* (Soneti drugi: 27)

→ pasti kravice 'položaj dojenčka na trebuhu, ko se opre na roke in dvigne glavo';

- *Harmonija: prostrana tišina in moj tesni molk, ugasli dan in z mano življenje, ki je v nič odšlo.* / (Volfram: 6)

→ iti v nič 'propasti'

Z dodano predpono je nedovršnik spremenjen v dovršnik, s tem je spremenjen tudi pomen, ki opozarja na zaključenost, dokončnost dejanja oz. stanja, ki ga izražata zgornja frazema. Poudarjena dokončnost sovpada z v verzu opisano smrtjo otroka v prvem primeru, tudi v pesmi drugega primera prevladujeta motiva minevanja in smrti.

c) Glagolu sta dodani predpona in pripona:

- / *zastajam in hitim, ves čas v vozlu radosti in topega strahu – naj grem požvižgavat rakom?* / (Volfram: 9)

→ iti rakom žvižgat 'umreti'

Zaradi pripone je ohranjena nedovršenost sestavine, a je glagol zaradi predponiranja pomensko za odtenek drugačen kot izhodiščni glagol v prenovljenem frazemu → SSKJ: *žvižgati* 's pihanjem skozi odprtino med ustnicami povzročati visoke, ostre glasove' in *požvižgavati* 'večkrat žvižgati'. Zaradi modifikacije glagola v frazemu, ki je glede na izpeljivost pomena iz pomena posameznih sestavin zraslek, se posledično poleg frazeološkega pomena, ki je še vedno v ospredju, razkriva tudi nesmiseln pomen homonimne proste besedne zveze, ki pa v samem besedilnem kontekstu ne igra nobene vloge.

d) Zamenjava glagolske predpone:

- // *zgrizel sem se skoz tolst cukren roman, / da bi v kontekstu jo umel —; potratil /* (Soneti drugi: 58)

→ pregristi se skozi kaj 's težavo kaj narediti'

Večina modificiranih sestavin v gradivu vsaj delno prinaša nove pomenske odtenke, tudi v primerih, ko je pomen izhodiščnega frazema v celoti ohranjen, je sestavina frazema oz. posledično cel frazem vsaj oblikovno v besedilu bolj izstopajoč. Zadnji primer navajam kot prikaz neučinkovite modifikacije in ga smatram za neposrečenega. Takšna neprenovitvena modifikacija je blizu napačni rabi, saj izhodiščni frazem ne pomensko ne stilno ne prenavlja.

Modifikacija samostalniške sestavine:

a) Tvorjenje pomanjševalnice → pomen frazema je ohranjen; s pomanjševalnico je dosežena živahnost besedila.

- / *Vsaka minutica je dragocena. / V deveto se živi v edino.* (Tako rekoč: 60)

→ vsaka minuta je dragocena 'čas je dragocen'

b) Pesniška stilizacija samostalniške sestavine:

- / *Za nič ne vejo, razen če kdaj odprejo oči od bolečine sanj, ko jih zazebe v mehkavo srčjo sredico.* (Volfram: 46)

→ zazebsti v dušo/srce 'začutiti potrtost, žalost'

Poleg modifikacije *srce* – *srčja sredica* je prisoten tudi vpliv frazema *imeti mehko srce*, primer bi bil lahko uvrščen tudi med zglede frazeološkega križanja.

- // *Gospa bodite v njene kože svili: / naj k vam zaspim, zročiva se nasladi* / (Soneti drugi: 49)

→ biti v čigavi koži 'biti v čigavem položaju/bit na mestu koga'

Sestavina frazema je modificirana v prefinjen, pesniško stiliziran izraz: *svilena koža* – *svila kože* → *biti v čigavi koži* → *biti v čigave kože svili*.

- // *Ti bežiš, jaz sem na postelj prikovan*, / (Legende: 61)

→ biti prikovan na posteljo 'obležati zaradi bolezni'

Ena prepoznavnejših značilnosti Jesihovega sloga skozi celoten opus je združevanje različno slogovno zaznamovanih besed. V enem samem verzu lahko prestopa med vzvišenim in banalnim, mestoma vulgarnim besediščem ali pa umetelen pesniški izraz prepleta s slengizmi. Pogosti so tudi arhaizmi in raba starih sklonskih oblik. V konkretnem primeru je pomen frazema popolnoma ohranjen – zaradi zaznamovanosti arhaične besede *postelj* je frazem le še opaznejši in posledično ekspresivnejši.

Modifikacija pridevniške sestavine:

a) Predponiranje → z modifikacijo je pomen frazemov ohranjen in intenzificiran.

- (*Grizljaj sem svinčnik ves preljubi dan / in silil se z eno samo vrstico*, / (Soneti: 93)

→ ves ljubi/božji dan 'dolgo časa početi isto stvar';

- / *godejo nama, kot znoreli, palčki*, / (Soneti drugi: 68)

→ kot nor 'zelo'

- *Ni res, da poimenujem stvari z nepravim imenom: / (Kobalt: 17)*
→ imenovati stvari s pravim imenom 'opisovat stvari brez olepševanja';
- */ Dehnim po znoju. Srajca in ura z zapestja in uteži. Nobene spremembe, vse je na predpisanem nepravem mestu. (Volfram: 64)*
→ biti na pravem/svojem mestu 'kaj je primerno razvrščeno, postavljeno'

S predpono *ne-* je dosežen nasprotni pomen izhodiščne sestavine, s čimer tudi pomen prenovljene besedne zveze do izhodiščnega frazeološkega pomena vzpostavlja nasprotno pomensko razmerje. V spodnjih dveh primerih gre za neustaljeno in neobičajno zanikanje pomena frazemov, saj pesnik s predpono zanika pridevniško sestavino frazema in prek tega posledično cel frazem, medtem ko bi bila običajna besedilna modifikacija: *ne imenovati stvari s pravim imenom* in *ne biti na pravem mestu*.

- */ minister za navznotranje odklanja / vsak komentar nastalega nestanja; / ki vladni tisk ga zviška ironizira, // (Tako rekoč: 32)*
→ minister za notranje zadeve

Pomen stalne besedne zveze je ohranjen, prek tovrstnih prenovitev se izraža inovativnost pesniškega izraza.

- *// k njim bi se zgrudil k rodnim prsim belim, / zaril se v prst in med ostrobne kamne, / in lizal, jedel ustnice brezsrarne. (Soneti: 42)*
→ sramne ustnice 'parna kožna guba zunanjega ženskega spolovila'

Modifikacija pridevniške sestavine *sramen* aludira na pome samostalnika *sram* 'neprijeten, neugoden občutek, ki nastane iz zavesti o neprimernosti, nečastnosti lastnega ravnanja, stanja' in ne *sram* kot 'spolovilo, zlasti žensko'. S predpono *brez-* je dosežen nasproten pomen → *brezsramen* 'ki je brez sramu'. Poleg modifikacije je prisotna tudi besednoredna sprememba oz. inverzija, ki poseže v stalni besedni red in v nezaznamovano levo stavo: *sramne ustnice* → *ustnice brezsrarne*.

3.1.3 Zamenjava sestavine

Zamenjava sestavine (ene ali več sestavin, v skrajnih primerih frazeoloških vzorcev tudi vseh) je v gradivu med sestavinskimi prenovitvami najpogostejša, saj na bralca s svojo opaznostjo najhitreje učinkuje. Predstavlja 71 % vseh sestavinskih prenovitev.

Prisotne so menjave a) nepomenotvornih sestavin, npr. / *takrat se pribijejo na dan moje temačne strasti*/ (Legende: 71) ← priiti na dan 'kaj se razkrije, pokaže'; b) pomenotvornih sestavin, npr. / *saj kdo pa ve, da imam namesto srca dve kili denarja*. (Legende: 69) ← imeti kamen namesto srca 'biti neusmiljen, nesočuten' kot tudi c) frazeološki vzorci, pri katerih pride do v celoti prenovljene sestavinske zapolnitve, konotacijo izhodiščnega frazema omogoča ohranjen skladenjski vzorec in razpoznavno pomensko razmerje do izhodiščnega frazeološkega pomena, npr. / *če mi simbolu pogrizete krake, bom še bolj svobodna zvezda*, / (Kobalt: 30) ← pristriči peruti (komu) 'omejiti, onemogočiti dejavnost, svobodo' → pogristi krake (komu), v konkretnem primeru gre za poosebitev zvezde, ki ima kot simbol prepoznaven ideološki naboj. Del pomenskih sestavin je skupen, del razločevalen → skupno pomensko polje glagolov *pogristi*, *pristriči* je 'dejanje, ki nekaj odstrani' in skupno pomensko polje samostalniških sestavin *perut*, *krak*: 'okončina' → *krak* pri zvezdi je preneseno od *krak* pri živali, enako je tudi *perut* iz pomenske skupine ekstremitet.

Primeri, ki predstavljajo prevladujoče značilnosti menjav sestavin v analiziranem gradivu:

- / *v oči, kjer ni strasti in ognja malo, / ko zviška in v nasmehu praznem / potisne zlato mu v srce bodalo*. (Legende: 5)

→ zasaditi nož v srce (komu) 'prizadeti koga'

Pesem, ki govori o mlademu, neizkušenemu ter od zarot dvorca še nepokvarjenemu opričniku, ki mu carična na razkošno opremljeni vrtni gostiji v srce potisne zlato bodalo, je možno brati tudi skozi metaforično sliko, ki jo odseva pomen frazema *zasaditi nož v srce (komu)*. Pri sledeči prenovitvi je od vseh sestavin ohranjena glavna pomenotvorna *srce* kot 'nosilec človekovega čustvovanja', ostale sestavine so zamenjane, a so med seboj v tesnem pomenskem razmerju, saj je zlato bodalo le lepša

literarna prilagoditev na ubesedeno zgodbo in caričinemu stanu primernejša različica noža, zasajenega v srce.

- // *in demon lahkokríl, ki nad poljano / prisluškujoč v nočeče se neznano / oblak se spreletavam v jančji koži*: // (Soneti drugi: 10)

→ volk v ovčji koži 'slab človek, ki se kaže dobrega'

Primerjava oblaka z ovco je pri Jesihu pogosta, tako je tudi mogoča aluzija na frazem *volk v ovčji koži*, ki jo vzbuja podoba oblaka, označenega za *lahkokrilega demona*, torej 'nekoga slabega', ki se kaže v ovčji koži in se kot lirski subjekt spreletava nad poljano in opazuje. Da izvirnost pesniškega jezika pride do izraza, je namesto izvirnega pridevnika *ovčji* uporabljena manj pogosta sopomenka *jančji*. Podobna stilna prepesnjenja, ki z menjavo sestavine frazem le slogovno predrugačijo, je v gradivu večkrat zaslediti, npr. *šteti ovčke* → *šteti backe* v: / *speča, ki šteješ backe, se ne budi!* (Soneti: 20) ali *kocine gredo pokonci (komu)* → *kocine gredo kvišku (komu)* v: / *da babicam so kvišku šle kocine*; // (Soneti: 52) idr.

- / *nemočen roke vije in vpije*: / *metod brez mod.* (Uran v urinu, gospodar!: 17)

→ biti brez jajc 'biti brez poguma'

Zbirka *Uran v urinu, gospodar!*, v kateri se nahaja zgornji primer, vsebuje 50 pesmi različnih dolžin, vsem je skupna odsotnost velikih začetnic (tudi na naslovni strani zbirke so podatki o avtorju kot tudi naslov zbirke zapisani z malimi začetnicami), pri 21 pesmih so odsotna vsakršna ločila, kar v ospredje postavi zvočno podobo besed in besednih zvez, ki tvorijo verze in kitice. Pomen je v takem tekstu težko izluščljiv – zato je v tovrstnem besedilnem okolju potrebno drugačno branje frazemov, saj je frazem težko utemeljiti z razlago s pomenom, s katerim je udeležen v pomenu celotnega besedila, ker vsaka beseda in/ali besedna zveza govori in nastopa tudi sama zase. V gornjem primeru sklepam, upoštevajoč odsotnost velikih začetnic v zbirki, da je *metod* lastno ime, pisano z malo začetnico, kar nudi možnost za interpretacijo besedne zveze *metod brez mod* skozi frazem *biti brez jajc*.

Za Jesihov slog značilni ironični in parodični učinki so velikokrat doseženi ravno prek kombiniranja ustaljenih jezikovnih in/ali pomenskih vzorcev in nepredvidljive, lahko tudi vulgarne vsebine, kar izkazuje obravnavani primer – pogovorna sestavina frazema *jajca* je zamenjana s strokovnim izrazom za moške spolne žleze *moda*. Na enak način v zbirki deluje tudi mešanje izrazov, zapisanih skladno z jezikovno normo, s pogovorno zapisanimi, pogosto žargonskimi in slengovskimi izrazi.

- / 'Sam vulvin dim', zviškoma zabavlje // na vrt odtočit greš iz oštarije. / (Jambi: 37)

→ pičkin dim 'nekaj zelo preprostega, ne vrednega omembe'

Po ironičnem učinku je primer soroden predhodnemu, saj je mešanje izrazov visokega jezika z nizkimi in vulgarnimi izrazi v gradivu stalnica in pogost postopek za doseganje ironičnega učinka. Ta postopek ironizacije, ki je sicer pogostejši pri nefrazeološkem gradivu, izkazujejo pa ga tudi v nepričakovano situacijo postavljeni pogovorni neprenovljeni frazemi, kot npr. *metati si ga na roke, jebem ti boga, v božjo mater*, je uporabljen tudi v zgornjih dveh primerih prenovitev, kjer je vulgarna sestavina, ki označuje spolni organ, zamenjana s strokovnim izrazom za ta organ. Gre pravzaprav za evfemizacijo vulgarne frazema.

3.1.3.1 Menjava samostalniške sestavine

Kadar je nadomeščena samostalniška sestavina frazema, kot to izkazujejo spodnji primeri, bralec prenovitev hitro opazi, takih prenovitev je med menjavami sestavine največ, 51 % vseh sestavinskih prenovitev prizadeva samostalniško sestavino. Razmerja, ki jih prenovljena beseda vzpostavlja do izhodiščne zamenjane besede, so od primera do primera različna.

- *Policija je roka naše strasti, / visoko v čelo si postavlja žerjave, /* (Legende: 55)

→ roka pravice 'moč oblasti';

- / *po prepovedanih poteh si hočem brusit srce, in nisem Ohmov sosed in nisem bil; /* (Kobalt: 28)

→ brusiti si pete/noge 'hoditi, teči';

- / *in morje se je brez prestanka leno / metalo lizat nart krških gora: // (Soneti: 24)*

→ lizati pete (komu) 'ponižujoče si prizadevati za njegovo naklonjenost'

Frazem *lizati pete* zahteva dve zunanji dopolnili, in sicer vršilca dejanja, ki mora izpolnjevati pomensko lastnost +člov. (*kdo*), in cilj, na katerega je dejanje usmerjeno, ki ravno tako zahteva samostalniško z isto pomensko lastnostjo +člov. (*komu*). V prenovitvi sta ti dve zahtevi zaradi posebitve morja spremenjeni, a samo sestavinsko prenovitev to ne ovira. Prenovitev je vzpostavljena preko povezave med leksemoma *noga* in *gora*, ki se razkriva v zvezi z *noga gore* (tako je v angleščini *foothills of a mountain*) in v slovenščini *vznožje*. Nadalje je z metonimijo vzpostavljeno še razmerje *noga* – *peta* → *peta* – *nart*, ki omogoča prenovitveno spremembo frazema *lizati pete* v *lizati nart krških gora*.

3.1.3.2 Menjava glagolske sestavine

Menjavo glagolske sestavine (29 % vseh sestavinskih prenovitev prizadeva glagolsko sestavino) je težje zaznati kot menjavo samostalniške, ki je pogostejše rabljena in predvsem bolj opazna. Menjava glagolske sestavine učinkuje bolj prikrito, saj na videz deluje, kot da gre zgolj za neopazno varianto glagola, a v resnici modificira celoten pomen frazema oz. preko tega tudi pomen celotnega teksta in tako k pomenu celotne pesmi doprinese drugačen pomenski odtenek, kot ga ima izhodiščni frazem. S tega vidika je zelo produktivna skupina frazemov z glagolsko sestavino *iti* in *priiti*.

- / *Radenska v kozarcu je postana, cigareta je zgorela v nič, prijatelj knjiga pesmi neprebrana pred mano leži. // (Volfram: 20)*

→ iti v nič 'propasti';

- / *po letih, ki so v prazno se strkljala // (Soneti drugi: 70)*

→ iti v prazno 'kaj je bilo zaman narejeno';

- // *podoba vztrajna! nima je v oblasti / ne domišljam sen ne, ne spomin, / a vsak trenutek zna na plan se skrasti, // (Soneti: 23)*

→ priiti na plan 'razkriti se';

- / *potem prazen vase zdrsnil, grenak, sladek, samega sebe pozablja*oč, / (Kobalt: 44)
→ iti vase 'razmišljati o svoji duševnosti, značaju, morali';
- // *Samo nocoj je bilo mogoče in nocoj nisem mel moči: nikdar ne bom stopil sko*z prispodobni prstan vase. / (Kobalt: 55)
→ iti vase 'razmišljati o svoji duševnosti, značaju, morali'

Pri frazemu *iti vase* je treba upoštevati variantnost glagolske sestavine, npr. *poglobiti/potopiti/zatopiti/ se vase*. Kljub možnim variantam sta v zgornjih dveh zgledih nadomestni glagolski sestavini *zdrsniti* in *stopiti* nevariantni, v korpusu Gigafida ima *zdrsniti vase* 3 konkordance, *stopiti vase* pa le eno več, kar govori v prid njuni neustaljenosti, zato ju smatram kot prenovitveni zamenjavi.

3.1.3.3 Razmerje med nadomeščeno in nadomestno sestavino

Da menjava sestavin v frazemih učinkuje prenovitveno, mora nadomestna beseda do nadomeščene vzpostavljati bralcu prepoznavno aktualizacijsko razmerje. Kadar nadomestna beseda do nadomeščene sestavine ali do pomena celotnega frazema razmerja ne vzpostavlja, prenovitev nima učinka in jo Kržišnikova (1988: 95) smatra za napako. Tovrstnih napak v gradivu nisem našla, so pa razmerja med nadomeščeno in nadomestno sestavino različno motivirana, od kompleksnejšega razmerja, ki lahko nastopi v besedilu z ludističnimi principi povezovanja besed, do enostavnejših in hitro razvidnih pomenskih odnosov.

Pri kompleksnih, nejasnih razmerjih med nadomeščeno in nadomestno sestavino je treba upoštevati, da interpretacija pesmi s frazemom služi le kot eden izmed možnih načinov za interpretacijo pomensko hermetičnega, nejasnega besedila. Tovrstna interpretacija je odvisna od posameznikovega/bralčevega subjektivnega branja pesmi. Tak mejni primer je na primer:

- // *Bele številke me skelijo v senceh, / čez polje sèm v pepel zav*it se maje suh menih: / *kakor jaz ne vidim njega, tako on ne bo videl mene, / kakor se on vrača k svojim ikram, tako jaz dvomim.* (Kobalt: 3)
→ vračati se h koreninam koga/česa 'vračati se k izvoru ali bistvu česa/koga'

V prenovitvi aktualizacijsko razmerje vzpostavljata pomensko oddaljeni sestavini – nadomeščena sestavina *korenina* in nadomestna sestavina *ikra*. V SSKJ-ju so podani štirje pomeni leksema *korenina*: 1) *podzemeljski del rastline, ki ji dovaja vodo in v njej raztopljene snovi*; 2) *ekspr. osnova, temelj*; 3) *ekspr. krepek, trden človek*; 4) *zastar. del besede kot nosilec osnovnega pomena besedne družine* in dva pomena leksema *ikra*: 1) *spolna celica, iz katere se razvije riba*; 2) *zool. ličinka trakulje*. Pomensko sorodnost sestavin, ki vzpostavljata aktualizacijsko razmerje, vidim v pomenski sorodnosti med ekspresivnim pomenom leksema *korenina* (v SSKJ podan pod drugim pomenom), ki označuje *osnovo, temelj česa*, in pomenom *ikre* kot *spolne celice ribe*, ki je kot taka tudi osnova, da se iz nje kaj razvije → oba pomena torej označujeta *osnovo, temelj* za nekaj. Ker pa je prenovitev postavljena v besedilo, v katerem urejevalni postopki še vedno dopuščajo sopostavljanje pomensko oddaljenih besed v abstraktne pomenske zveze, je tudi prenovitvena zamenjava *korenine* z *ikro* posledica sledenja slogovnim značilnostim besedila oz. celotne zbirke.

Z razliko od mejnega zgornjega primera je večina pomenskih odnosov med nadomeščeno in nadomestno sestavino v zbirkah bralcu hitro prepoznanih. Razmerja med nadomeščeno in nadomestno sestavino izkazujejo:

a) oženje pomena (piti na kaj → natakati na kaj; mračiti um (komu) → mračiti razum; jok in stok → krik in stok in jek); **b) širjenje pomena** (pivski bratec → bratranec pijani, biti med dvema ognjema → biti med dvema zarjama; jezik se zatika (komu) → govor se zatika (komu), **c) pomensko nasprotje** (delo kliče (koga) → brezdelje kliče; dan na dan → noč na noč; vojna in mir → vojna in nemir; do koder seže oko → do koder seže voh) in **d) vsaj delno sopomenskost** (šteti ovčke → šteti backe; ves/vsak božji dan → slednji božji dan).

3.1.3.4 Z menjavo sestavin prenovljeni pregovori

Vsi pregovori, ki sem jih našla v gradivu, so prenovljeni; neprenovljenih, razen dveh v zadnji zbirki, pesnik ne uporablja.

Prenavlja jih na štiri načine: a) z aktualizacijo splošnega časa in/ali osebe⁴; b) s parafrazo je obnovljen smisel frazema, npr. / *minister za navznotranje odklanja / vsak komentar nastalega nestanja; / ki vladni tisk ga zviška ironizira // češ, vsevzdržljivost je lastnost papirja.* / (Tako rekoč: 32) ← papir vse prenese ali primer: / *življenje se povrne v snov prsti.* // (Tako rekoč: 67) ← prah si v prah se povrneš; c) s posnemanjem pregovorne forme ali forme vsesplošne ljudske modrosti tvori lastne, izvirne pregovore, npr. / *Tam, kjer ni predca, tkanja ni ne sukna:* / (Tako rekoč: 41) in d) z menjavo sestavine.

Pri menjavi sestavin je forma pregovora neokrnjena, beseda, ki nadomešča izhodiščno sestavino pregovora je z nadomestno sestavino, lahko pa tudi s celovitim pomenom pregovora, v različnih pomenskih razmerjih:

- / *in zaprl sem okno, povsod grdo, doma najgrše; grbav rumen maček se je zatekel pred strahom, spi pri pečki,* / (Volfram: 71)

→ Povsod je lepo, a doma je najlepše 'najlepše je doma'

Razločevalne pomenske lastnosti med zamenjano in nadomestno sestavino so v pomenskem nasprotju: *lepo – grdo*.

- / *sem sred sobe mlad možak, ki mu je že vse minilo in ki je še vse pred njim: zdrav sluh v zdravem ušesu.* (Volfram: 71)⁵

→ Zdrav duh v zdravem telesu 'telesna aktivnost, pripravljenost je pomembna tudi za človekovo duševno stanje'

Sestavine, ki so med seboj zamenjane, se najprej ujemajo zvočno, po rimi: *duh – sluh; telesu – ušesu*; pomensko gre bolj za igrivost, humornost, ki jo vzpostavi zamenjava sestavin.

- / *Če oči zaprem in se odselim: / povsod je tuje in doma najtujše.*» (Mesto sto: 2015)

⁴ Primeri za ta način v poglavju o skladenjskih prenovitvah.

⁵ Prenovitev se nahaja v isti pesmi kot predhodni primer. Zgoščenost dveh po enakem principu tvorjenih prenovitev v enem samem kratkem besedilu še dodatno izpostavi sam postopek prenavljanja.

→ Povsod je lepo, a doma je najlepše

Nadomestna beseda ne vzpostavlja razmerja do sestavine, ki jo nadomešča, temveč do ohranjene sestavine *dom* in do celovitega pomena frazema.

- / *preden zaprem okno, bom še pozrl ven v goste čiste solze neba - dež si, v dež se povrneš; negibni kadri.* / (Volfram: 14)

→ Prah si, v prah se povrneš 'človeško življenje je minljivo'

Frazeološki pomen pregovora se ujema z bivanjsko tematiko, ki prevladuje v pesmi, nadomestna sestavina *dež* se navezuje na v sobesedilu prisoten motiva dežja.

- // *Roka roko pestuje v sužni simetriji vzajemnosti, pred menoj zrcalo zraka ne zamigota v nobeno podobo.* / (Volfram: 63)

→ Roka roko umije 'človek povrne zlasti v neprijetnem, nedovoljenem položaju dobljeno pomoč s podobno pomočjo'

Umiti : pestovati → skupno pomensko polje: 'negovanje'; pomen frazema je deloma vsebovan tudi v bližnjem sobesedilu *v sužni simetriji vzajemnosti*, kar z učinkom dvojne formule frazem še dodatno poudari.

3.2 Skladijske prenovitve

3.2.1 Besednoredne

Inverzija ali obrnjen besedni red je ena izmed najpogostejših sintaktičnih figur v umetnostnih besedilih, pri kateri pride do spremembe besednega reda, ki je po slovnici predviden kot habitualen (Kmecl 1976: 132).

Učinki inverzije so različni, najpogosteje deluje na ritmičnost besedila. Hkrati je beseda, ki ne stoji na mestu, kjer bi jo bralec običajno pričakoval, pomensko izpostavljena in s tem dodatno poudarjena. V analiziranem gradivu inverzija občasno poseže tudi v frazeološke enote:

- / *naj doma. saj tudi lilija spoštuje / mnogi plagiat: brez muje tudi / čevelj obuje se nerad.* (Jesih 1972: 26–27)
→ Brez muje se še čevelj ne obuje 'brez truda ni pričakovati uspeha';
- // *a sem za larfo skril srca si lice / in je ne snamem, naj, kar hoče, stane; /* (Jambi: 66)
→ naj stane, kar hoče 'izraža podkrepitev trditve'

O trdnosti besednega reda znotraj frazema pričajo tudi podatki o rabi zunaj umetnostnih besedil, ki jih ponuja korpus Gigafida. Za zaporedje sestavin *naj stane, kar hoče* Gigafida pokaže 466 primerov, medtem ko ni za zaporedje, ki je uporabljeno v pesmi, v korpusu nobenega primera.

S frazeološkega vidika spremembe besednega reda ne povzročajo razpada frazeološkega pomena, so pa v besedilu opazne in zaznamovane. Kržišnik (1988: 96–97) navaja, da so besednoredne modifikacije frazemov najpogosteje uporabljene pri dvočlenskih frazeoloških zvezah oz. pri tistih, pri katerih je zaporedje členov tako trdno, da pride odstopanje od običajnega besednega reda do izraza.

Primeri:

- / *rata prostor, da padejo vanj od daleč in bliz nove reči, / in takrat grem dol vase in med njimi red nardim; /* (Kobalt: 30)

→ od blizu in daleč 'od vsepovsod'

Besedilni korpus Gigafida prikaže 1816 primerov rabe frazema, ki ima sestavine v ustaljenem zaporedju → *od blizu in daleč*. Korpus najde tudi 38 primerov rabe obrnjenega besednega reda, kot je ta rabljen v pesmi. Razmerje konkordanc 1816 : 38 jasno priča o ustaljenosti besednega reda v frazemu.

Primer poleg besednoredne spremembe pokaže še eno pogosto značilnost Jesihovega sloga – pogovorni zapis izrazov, ki se lahko odraža tudi v sestavinah frazema – v konkretnem primeru je prislov blizu zapisan pogovorno *bliz*.

- / *jim je presedel bil omleden hren, / bogvedi // so se preobjedli palačink / pa obetov plevknatih, zavitih vanje, / ali odgnal jih je pekoč spomin / ali so vzele jih preslastne sanje, // ve bog. Zgolj krhek zdi /* (Lahkoda: 11)

→ bogvedi/ bog ve 'izraža negotovost, nedoločnost'

Primer je zanimiv, ker sprememba besednega reda frazema *bog ve* jasno poseže v njegovo pomensko strukturo in razkrije pomen besed pragmatičnega frazema kot proste besedne zveze. Hkrati v predhodni kitici v neprenovljeni rabi nastopa variantni stični zapis frazema *bogvedi*, kar še dodatno izpostavi novonastali prenovljeni pomen.

Sprememba besednega reda je opazna tudi pri besednih zvezah, ki jih gradi jedro in pridevniško ali samostalniško določilo. V poeziji je tovrstna inverzija pogosta in se tudi v analiziranih besedilih velikokrat pojavlja, a le pri nefrazeoloških besednih zvezah, pri frazeoloških se pojavlja redko, na primer:

- // *svoj vek mojstril svoj foh na viže mile, // ženičico imel bi pridnih rok, /* (Soneti drugi: 72)

→ na (vse) mile viže 'zelo'

Za zaporedje sestavin *na (vse) mile viže* Gigafida prikaže 68 konkordanc, medtem ko za obrnjen besedni red, kot je rabljen v zgornjem verzu, v korpusu ni primera, kar potrди zaznamovanost rabe tovrstne inverzije besednega reda v frazemu.

- // *Uniformo sem oblekel za mrzli megleni večer / bratranca pijana me kličeta s ceste, / na tuj pir bomo jahali, na tuje vrte, v tuje zaupanje, / zato me v ogledalu hvalijo dela moja, moja čistota.* (Kobalt: 1)

→ pivski bratec 'kdor rad pije'

Primer je prenovitveno gledano frazeološki vzorec, saj je poleg besednoredne prenovitve prisotna tudi menjava obeh sestavin. Sobesedilni kontekst za prepoznavanje frazema ni v pomoč, saj pesem s svojo pomensko odprtostjo dopušča branje tako dobesečnega pomena kot tudi pomena frazema *pivski bratec*. Da se za besedno zvezo *bratranca pijana* lahko skriva samostalniški frazem *pivski bratec*, sklepam ob upoštevanju sorodnih, sicer nefrazeoloških primerov besednih prenovitev, ki kažejo, da pesnik jezikovno inovativnost lahko izraža s predruženjem pogosto rabljenih vzorcev, ne nujno frazeoloških, ki jih prenavlja tako, da običajno rabljene izraze zamenja s pomensko sorodnimi, a nepredvidenimi in drugačnimi izrazi → tako je npr. namesto ustaljenega pridevnika *zakmašen* uporabljen pridevnik *zakbirmanski*⁶ → / *naj že neskončna materinska zima // zakbirmansko obleče tihi vrt, /* (Soneti drugi: 104); podobno tudi v primeru → *Pojedel sem, zraven popil poliček / vijoličastega*⁷, *legel je mrak; /* (Soneti drugi: 80), kjer lirski subjekt popije *poliček vijoličastega* – namesto v vsakdanji rabi rabljenega rdečega. Podoben princip predruženja običajnega vzorca je tako tudi v frazemu *pivski bratec* → *pijani bratranec*. V primeru frazeološkega vzorca *bratranec pijani*, ki ga prizadeva tudi obrnjen besedni red, gre za oddaljitev pomena med zamenjanima sestavinama, saj je bratranec sorodstveno oddaljen od bratca. Imata pa sestavini fonetično enako formo –ec, ob upoštevanju, da je pri bratcu –ec končnica za pomanjševalnico, pri bratrancu ni.

⁶ Pomensko razmerje med *zakmašen* – *maša* : *zakbirmanski* – *birma* izkazuje ožanje pomena.

⁷ Pomensko razmerje med *poliček rdečega* in *poliček vijoličastega* izkazuje ožanje pomena; namesto splošno rabljene oznake rdeče vino (nasproti belemu vinu) se pesnik posluži natančnejše oznake barve vina, ki je v njegovem primeru vijolično.

3.2.2 Skladenjske razširitve

Pri skladenjskih razširitvah pride do vrivanja besednih prvin iz sobesedila, delujejo na način, da razširjajoči del ne posega v temeljno skladenjsko zgradbo, pri tem sestavine ohranjajo izhodiščne skladenjske vloge in pomene, vstavljeni del je levi ali desni prilastek, npr. *Ljubezen v meni dviga svojo grdo glavo; spočit sem vzpet od nove srečne slepote ko v nov kruh.* / (Volfram: 4) ← dvigati glavo 'postajati uporen, predrzen'.

Ko se katera od sestavin izhodiščnega frazema razširja s polnopomenskimi besedami iz sobesedila, se razkriva tudi njen slovarski pomen. V konkretnem primeru je kljub poosebitvi ljubezni denotiran slovarski pomen sestavine glava 'del telesa', ki posledično razkriva tudi pomen frazema kot proste besedne zveze. Kržišnikova (1988: 99) izpostavi prevladujočo težnjo, da je razširjajoči del polnopomenska beseda, ki navadno prizadeva pomenotvorno sestavino frazema, kar se odraža tudi v analiziranem gradivu.

Beseda, ki frazem razširja, prenovljeni frazeološki enoti dodaja različne pomenske odtenke, na primer:

- // *ko ti bežiš, sem jaz uplenjena igrača v rokah smrti.* (Legende: 61)
→ biti igrača v rokah (koga/česa) 'biti v odnosu do koga, česa popolnoma nemočen'

Beseda, ki frazema razširja, se nanaša na v besedilu uresničeno zunanje dopolnilo *smrt*. Poudarjena je ena izmed pogostih in ustaljenih predstav smrti kot neusmiljene sile, ki ima moč nad človekom.

- // *a vendar vsem v poldremežu se kdaj / nam na vso srčno moč zazdi, / da je naš dom ta daljni kraj,* / (Lahkoda: 116)
→ na vso moč 'zelo, močno'

V prislovnem frazemu se z levim prilastkom razširja samostalniška sestavina *moč*. Razširjajoča sestavina *srčen* v frazemu nastopi s pomenom srca kot 'nosilca človekovega čustvovanja'.

Še nekaj primerov skladijskih razširitev iz gradiva:

najti svojo nemogočo, edino pravo pot; suha beseda uide (komu); vleči lene dime; trdno držati (koga) v kleščah; biti na slepi kocki; dvigati svojo grdo glavo; zaviti v šeleteč celofan.

3.2.3 Besedilna aktualizacija časa in/ali osebe

Prenovitev prizadeva frazeme z neaktualiziranim splošnim časom in/ali osebo, torej pregovore in reke, npr. // *Daj Bog mi tu zastati brez spomina, / pozabi, da si zgnetel me človeka, / ki delata me ura in obleka:* / (Soneti: 57) ← Obleka naredi človeka 'kdor se lepo, izbrano oblači, dobi večji ugled, naredi boljši vtis'.

Aktualizacija časa in/ali osebe se redko pojavlja kot edini postopek v prenovitvi, navadno je eden izmed delnih postopkov v sestavljenih prenovitvah. Tudi na istem pregovoru so lahko uporabljeni različni načini aktualizacije, ki so lahko kombinirani še z drugimi prenovitvenimi postopki:

- / *kar boste sejali, ste že dvakrat poželi.* / (Uran v urinu, gospodar!: 20);
- *Če sem sejal pesem, bom v svoji uri laž požel,* / (Kobalt: 6)

→ Kar kdo seje, to bo tudi žel

- // *stopam tam doli, mračna gmota lena, / prah mlačen, že napol povrnjen v prah/* (Soneti drugi: 31);
- // *kaj če se majam, kaj, če negotov / težko grem po nogah, saj ve, da se domov / vrnem ob svoji uri v prah.* (Tako rekoč: 57)

→ Prah si, v prah se povrneš 'človeško življenje je minljivo'

3.2.4 Prenovitev skladijske strukture

Prenovitev skladijske strukture spremeni skladijske vloge in pomene sestavin izhodiščnega frazema ter razkrije pomen sestavin kot samostojnih besednih enot,

izhodiščni frazeološki pomen je za pravilno razumevanje prenovitve še vedno nujno prisoten.

V gradivu sem našla samo primere prenovitvene rabe skladenjskih pretvorb, ki zajemajo celotno skladenjsko zgradbo frazema:

- / *česnanje, mlačva slame, decibeli*, / (Tako rekoč: 30)
→ mlatiti prazno slamo 'vsebinsko prazno govoriti'

Prehod glagolskega frazema v neglagolskega prek postopka posamostaljenja je celovita skladenjska pretvorba, ki ni nujno prenovitvena, a zajame celotno skladenjsko zgradbo frazema, kar spremeni tudi njegovo skladenjsko vlogo. V frazeologiji so pogosti primeri predvidljivega neprenovitvenega posamostaljenja, ko je glagolska sestavina pretvorjena v glagolnik. Posamostaljenja tipa *mlatiti prazno slamo* → *mlatenje prazne slame* spadajo med predvidljive neprenovitvene pretvorbe.

Zgoraj navedeni primer smatram za prenovitveno rabo posamostaljenja, saj je zveza *mlačva slame* enkratno, inovativen in od ustaljenega vzorca posamostaljenja oddaljen primer, ki ravno zaradi svoje nepričakovanosti stilno učinkuje in v besedilu izstopa. Hkrati je posamostaljenje kombinirano še s ponovitvijo pomena frazema s sopomenko *česnanje*, kar prenovitev še dodatno izpostavi.

- // *z zavzdignjenim kladivom, hrust kovač* / – *divjega kljusca, ki ni podkve skusil* – / *fetus s projekcijo: nosilec hlač* / – *davno požrtega v hungarski pusti* –, // (Jambi: 10)
→ nositi hlače 'odločati, ukazovati'

Posamostaljenje frazema: primer izkazuje prenovitveno pretvorbo glagolskega frazema v samostalniškega. Frazem ne označuje več dejanja samega, ampak poimenuje vršilca takega dejanja.

- / *brez nehanja pojema, a ne mine*: / *rana, ki čas v pregovoru jo celi*. // (Jambi: 33)
→ Čas celi vse rane 'po daljšem trajanju se stvari omilijo'

S poziranjem frazema se razkriva dobesedni pomen sestavine *rana* in hkrati tudi v poeziji pogosto rabljen preneseni pomen rane kot duševne bolečine.

3.3 Povezovalnostne prenovitve

Frazem nastopa v svoji slovarski obliki, ima ohranjeno skladenjsko strukturo in sestavinsko zgradbo, spremenjena je le njegova zunanja povezovalnost/kolokabilnost.

3.3.1 Poosebitev

V analizirani poeziji najpogosteje opazam spremenjeno pomensko povezovalnost kot posledico poosebitve.

Personifikacija je v poeziji pogosto rabljena oblika metaforizacije, pri kateri je mrtev predmet ali abstrakten pojem obravnavan kot živo bitje, kar se lahko odraža tudi na zunanji vezljivosti frazemov. Možna je tako prenovitvena kot neprenovitvena raba poosebitev v frazemih.

Frazemov, pri katerih poosebitev ne povzroči dvojne denotacije pomena, nisem uvrščala med prenovitve. Taki so na primer:

- / »*Laži, da na kozlanje gre resnici!* / (Lahkoda: 38)
→ iti na kozlanje (komu; +člov) 'izraža zgražanje nad čim' → poosebitev resnice;
- / *Zora ga šele milostna izmota, / med noge stisne rep, tiho odide.* (Jambi: 67)
→ (kdo; +člov) stisniti rep med noge 'umakniti se, zbežati' → poosebitev zore;
- / *Veter, ujet v grmičevje robide, / ki krajec osle kaže mu, ko vzide, /* (Soneti drugi: 100)
→ (kdo +člov) kazati osle (komu +člov) 'norčevati se iz koga' → poosebitev vetra (vršilec dejanja) in lune (cilj, v katerega je usmerjeno dejanje);
- / *O, če bi jo minister za norčije, / odjužnik slankasti primahal mimo – //* (Jambi: 58)
→ (kdo; +člov) primahati jo mimo 'priti' → poosebitev vetra.

V spodnjih primerih poosebitev povzroči dvojno denotacijo pomena frazema – v ospredju je še vedno frazeološki pomen, a poosebljena prvina, ki zaseda vezljivostno mesto, delno razkriva tudi dobesečne pomene sestavin.

- *Je noč vse tišja, je mesec klatež, redkasta megla je legla čez njive, je hiša vase zaprta, mrzla* / (Volfram: 69)

→ (kdo +člov) zapreti se vase ‘prekiniti stike z drugimi’ → poosebitev hiše

- */ in morje se je brez prestanka leno / metalo lizat nart kršnih gora: //* (Soneti: 24)

→ (kdo; +člov) lizati pete (komu; +člov) ‘ponižujoče si prizadevati za naklonjenost koga’

→ poleg spremenjene pomenske vezljivosti obeh vezljivostnih mest je kot eden izmed delnih postopkov prisotna tudi menjava sestavine *peta* z *nart*.⁸

- *Ljubezen v meni dviga svojo grdo glavo; spočit sem vzpet od nove srečne slepote ko v nov kruh.* / (Volfram: 4)

→ (kdo +člov) dvigati glavo ‘postajati uporen, predrzen’ → poosebitev ljubezni⁹

⁸ Podrobnejša interpretacija primera v poglavju o menjavi sestavine znotraj sestavinskih prenovitev.

⁹ Primer je uvrščen med skladijske prenovitve, saj poleg spremenjene pomenske vezljivosti k razkrivanju slovarskega pomena sestavin bistvenejše pripomore skladijska razširitev sestavine s pridevnikom.

3.4 Sobesedilne prenovitve

Spadajo med zunajfrazemske, saj frazem ohranja svojo notranjo skladenjsko in sestavinsko zgradbo ter tudi zunanjo povezovalnost. Sobesedilno okolje je tisto, ki omogoča, da se poleg frazeološkega pomena uresničuje pomen frazema kot proste besedne zveze.

Kržišnikova (1988: 105) navaja tri vrste sobesedil, ki omogočajo tovrstno prenavljanje: 1) z besedo ali prostobesednozvezno sopomenko je v sobesedilu podan pomen frazema, gre za dvojno formulo; 2) v sobesedilu s svojim slovarskim pomenom nastopa tudi beseda, ki je sestavina frazema: a) v sobesedilu se pojavi ista beseda, npr. *poje vest in poje pest iz hiše* / (Jesih 1972: 35) ali b) gledano bolj globinsko, v sobesedilu se pojavi taka beseda ali besedna zveza, ki vzpostavlja pomensko razmerje do sestavine frazema kot samostojne besede, npr. */ za beg. kdor pokaže zobé, ostane zobatec na vek.* (Jesih 1972: 16) in 3) celotna besedna zveza v besedilu enkrat nastopa kot frazem in drugič kot prosta besedna zveza.

V gradivu prevladujejo sledeči vzorci sobesedilnih prenovitev:

1. S sopomenko je ponovljen izhodiščni frazeološki pomen prenavljanega frazema, kar učinkuje kot dvojna formula:
 - *// po prstih, tiho, veter skozi trstje / – samotni, ki opore v sebi išče –* / (Jambi: 47)
→ po prstih 'tiho';
 - *// končati pred nočjo: je, kot da seje / na vekov veke, kot da seje zmeraj, / kot da povsod, kot da nimajo meje* / (Tako rekoč: 19)
→ na vekov veke 'zmeraj';
 - */ – ki spake in jezik in prezir mi kaže –;* / (Mesto sto: 73)
→ kazati spake = kazati jezik 'kazati prezir';
 - */ in čas je, da pride moj čas, da umrem, ko sem že vstal //* (Kobalt: 16)
→ čigav čas pride 'umreti'.

2. Sestavina v sobesedilu vzpostavlja pomensko nasprotje do pomena sestavine frazema:

- // *s črne krošnje večera; kar je še odprto, se počasi, z grozotno gotovostjo brez upa zapira vase; / (Volfram: 74)*

→ zapreti se vase 'prekiniti stike z drugimi' → *zapreti – odpreti*;

- / – »*Naš veličastni narodni buditelj, / spesnitelj naš Uspavanke slovite!*« –, / ki nanj počepajo golobi srat // (Mesto sto: 9)

→ narodni buditelj 'kdor si prizadeva za nacionalni in kulturni dvig narod' → *buditelj – uspavanka*.

3. Sopostavitev dveh (ali več) frazemov v verzih iste pesmi ali sopostavitev frazemov in stalnih besednih zvez, ki imajo eno sestavino skupno, se v gradivu večkrat pojavi. Ob ponavljanju iste sestavine v zvezah z različnimi pomeni se najprej razkriva pomen ponavljajoče se sestavine, prek nje pa tudi pomen frazemov kot prostih besednih zvez. Prva dva primera izkazujeta sopostavitev samostalniških frazemov in nefrazeoloških stalnih besednih zvez, druga dva sopostavitev glagolskih frazemov s skupno sestavino:

- // *Jaz pa ji rečem, čenčasti prismodi: / »Daj Blaga Ura Tiha, tiho bodi – / saj bom, saj bi ob blagi vsak zaspal, // pa ne bi jaz, ki ti zaspim ob Hudi, / ob Težki in ob Policijski tudi, / in s Smrtno bom nekoč ... Če vse bo prav.« (Soneti drugi: 35)*

→ huda ura 'nevihta'

→ policijska ura 'uradno določen čas, v katerem je gibanje in zbiranje prebivalstva na javnih prostorih prepovedano'

→ smrtna ura 'smrt';

- // *preverjenje zato, da smrt ni smrt, / marveč samo prehod iz vrta v vrt, / zato gotovost, da iz jame črne / – ko iz črne luknje – mati še se vrne // – ko iz črne kuhnje – nam kaj postorit.* / (Tako rekoč: 67)

→ črna jama 'grob'

→ črna kuhinja 'kuhinja, v kateri dim ni speljan v dimnik'

→ črna luknja Besedna zveza črna luknja ima več možnih pomenov. Bere se lahko kot termin: 'v astrofiziki teorijska zgostitev mase'; kot frazem, ki označuje nekaj, 'kar skriva v sebi nekaj skrivnostnega/grozečega/skritega/zamolčanega' ali dobesedno kot 'črna luknja', pri čemer pomen proste besedne zveze, upoštevajoč prevladujočo bivanjsko tematiko in motiv minevanja oz. smrti, aludira na pomen črne luknje kot groba, kar je enako kot predhodna besedna zveza *črna jama*. Ravno prisotnost vseh treh pomenov, saj je glede na kontekst težko sklepati, kateri pomen je v ospredju, da še dodatno pomensko razsežnost frazeološki prenovitvi.

- / *skrbno – lažno ležerno – negovana / in v lepih letih, ko že leta skriva; / gospod zgleden primerek bonvivana,* // (Mesto sto: 29)

→ biti v letih 'biti star'

→ skrivati leta 'prikrivati svojo starost'

- / *dim vleče in ga puha in vir je hrupa / in veter dela in vetra vam bo dala, // če bi po dimčku stegnili prste:* / (Lahkoda: 40)

→ dati komu vetra 'napraviti komu kaj neprijetnega'

→ delati hud veter 'močno se razburjati zaradi česa'

4. Sestavina frazema se razširja s primeri:

- *// ali ko hodim sam po kraških pustah / in trpkega po srcu nič ne seže, / da poje mi kot ščinkavec brez teže. (Soneti: 81)*

→ srce poje (komu) 'biti vesel';

- *Zalotim se, ko stopam, kar znenada / s korakom, od škrjančje pesmi lažjim, / (Soneti: 78)*

→ hoditi z lahkimi koraki 'lahkotno, neobremenjeno hoditi'.

5. V sobesedilu se pojavi beseda ali besedna zveza, ki vzpostavlja poljubno oz. glede na sobesedilno okolje motivirano pomensko razmerje do dobesednega pomena ene izmed sestavin frazema ali stalne besedne zveze:

- */ (Pri antipodih polnoč nad vodami: / navzočnost silna in nad njo nestreha, // razpeta na mornarski Južni križ.) / (Jambi: 26)*

→ Južni križ 'ime ozvezdja na južnem nebu';

- *// si časopis razpira, viha brke, / usta prečara v smešno spako troblje / in s tistim spravi se nad črke / in jih od a do ž neizbirčno zoblje. // (Mesto sto: 23)*

→ od a do ž 'vse'.

6. Za razumevanje pesmi je potrebno poznavanje frazeološkega pomena zveze, ki je v njej uporabljena, hkrati pa del besedila pesmi s svojim pomenom deluje kot uresničitev dobesednega pomena frazema:

- */ če mi goljfivo zmešate karte, bom goljuf še bolj ziher zmagal, / (Kobalt: 30)*

→ zmešati karte komu 'preprečiti, ovirati načrte komu';

- */ Zdaj nimam več srca, ostal je le težek revolver, / mrzel kot ukročen ljubezenski spomin – / (Kobalt: 3)*

→ ne imeti srca 'biti neusmiljen';

- *Jaz sem pes brez oči: na svoji notranji strani mam boga. / Železo se v meni peče, da mi raste zanos in pada nadutost, / nisem pohodil sonca, ko sem ga imel pod peto. / Zunaj je jutro, in strah me je, da bi bila pomlad – cepite me! // (Kobalt: 22)*

→ imeti (koga;+člov) pod peto 'ukazovati, gospodovati komu'

Frazem v pesmi nastopa s svojim frazeološkim pomenom 'ukazovati, gospodovati komu', ob upoštevanju spremenjene pomenske vezljivosti *imeti (koga;+člov) pod peto* → *imeti sonce (kaj; +abstr.) pod peto*. Za branje frazeološkega pomena je treba upoštevati metaforičen pomen situacije, ki je ubesedena v verzu, v katerem se pojavi frazem. Verz prikazuje lirski subjekt, ki je, metaforično, v določenem trenutku lahko ukazoval soncu in ga ob tem ni pohodil – *pohodil* v pomenu uničenja → hkrati glagol pohoditi s svojim osnovnim pomenom 's hojo, stopanjem pritisniti k tlom, navzdol in pri tem poškodovati ali uničiti' razkriva slovarski pomen sestavine *peta* in s tem posledično dobesedni pomen celotnega frazema.

7. Sestavina frazema v sobesedilu nastopi s svojim slovarskim pomenom, lahko se ponovi ali pa gre za elipso:

- */ širom El Dorada so prodajali majhne stvari za majhen denar. / (Legende: 10)*

→ za majhen denar 'poceni';

- *// kot ona barve, jaz pomene vagam, / ona cvetlice, jaz besede zlagam. / (Soneti: 90)*

→ zlagati besede 'pisati';

- *// Kolikor vina, solz je dol požrtih; / k vsakemu glažu gre suh cmok bridkosti / z okusom majhne, a gotove smrti. // (Soneti drugi: 91)*

→ požreti solze 'obvladati, zadržati jok, čustva';

- */ nazaj, odvržene v tuji deželi, / pa ste v kupeju in na svetu same, / ob mrzle šipe se tiščite s čeli, // (Mesto sto: 91)*

→ biti sam na svetu 'imeti intenziven občutek osamljenosti, zapuščenosti';

- // *da se v najboljši veri / v sebi in z vero in s seboj prevara;* / (Lahkoda: 8)

→ v najboljši/dobri veri 'v trdnem prepričanju'.

8. Možnost za hkratno dvojno branje se pojavi le pri enem frazemu v gradivu, kjer je opisana situacija dobesedna uresničitev frazema, saj bi tisti, ki je ravno prispel v veliko mesto, res lahko takoj stekel do postaje in odšel domov; hkrati v besedilu soobstaja in se udejanja tudi prislovni frazeološki pomen besedne zveze.

- *Si se ustavil kdaj pred katedralo / v velikem mestu in je od tramvajev / in množice sovražno godrnjalo, / da bi najraje tekel do postaje // in s prvim vlakom brž domov pohitel,* / (Soneti:70)

→ s prvim vlakom 'nemudoma'

3.5 Frazeološka križanja

Križanja so umeščena na prehod med enostopenjskimi in večstopenjskimi prenovitvami. Enostopenjske prenovitve presegajo – prizadeta je tako sestavinska zapolnitev kot skladijska zgradba, pogosto tudi zunanja povezovalnost frazemov, ki vstopajo v postopek križanja. Predstavljajo pa tudi enega izmed delnih postopkov, ki se uporablja v večstopenjskih prenovitvah, zato jih s tega vidika Kržišnikova (1990: 412 in 2006: 296) označi za elementarni postopek in jih navaja kot poseben tip.

Pri frazeoloških križanjih pride do križanja: a) navadno dveh (redko lahko tudi več) frazemov ali b) do križanja frazema s stalno ali s prosto besedno zvezo, npr. / *poslat. kdor bo prvi zaklel, dobi / batino za komat. na potočku* (Uran v urinu, gospodar!: 16) ← *dobiti batine* 'biti tepen' in *natakni komat* 'natakni vprežno priprava živali na vrat'.

Pri križanjih je treba upoštevati, da gre za pomensko najbolj zgoščene tvorbe, saj se, npr. pri križanju dveh frazeoloških enot, vzpostavljajo razmerja med najmanj tremi pomenskimi plastmi: med pomenom prvega, pomenom drugega frazema in pomenom novonastale besedne zveze. Razmeroma nizka pojavnost in velik delež neučinkovito izpeljanih križanj vzbujata polemike o problematičnosti tega prenovitvenega postopka (Kržišnik 1990: 414).

Pomenska zgoščenost, ki je dosežena pri postopku križanj, za rabo v poeziji ni moteča, saj na ta način pogosto delujejo metafore v analiziranih besedilih. Vendar se avtor raje poslužuje drugih kreativnih postopkov, ki zgoščujejo in križajo različne prenesene pomene, med seboj raje združuje, razstavlja in na novo sestavlja različne posplošene metaforične predstave, ki niso tako trdno ustaljene kot frazeološke metafore, kar govori v prid kreativnosti in izvirnosti, ki jo pesniški jezik izkazuje skozi celoten opus.

Križanja frazemov so v gradivu prisotna, a v primerjavi z ostalimi prenovitvenimi postopki redkeje rabljena, večkrat so lahko tudi del sestavljenih prenovitev. Reprezentativni primeri načinov križanj frazemov, ki so uporabljeni v gradivu:

- / *Slepota, plivkanje, daljava; frekventna mlečna avtocesta v Rim, počitek, opitost; lahna jedka je kri.* / (Volfram: 23)

→ Mlečna cesta in Rimska cesta

Križanje dveh popolnoma sopomenskih terminoloških stalnih besednih zvez, kljub modifikaciji njune skupne sestavine *cesta* v *avtocesta* primer uvrščam med križanja in ne med sestavljene prenovitev.

- / *me v strahu držal in mi jih naložil / po pukeljnu, če treba, in po glavi*, // (Lahkoda: 38)

→ naložiti jih komu 'natepsi, pretepsti koga' in dobiti jih po puklu 'biti tepen, premagan' in dobiti jih po glavi 'biti ostro grajan, tepen, premagan';

- / *nič ne pomišlja si, če se razkači, / mu naložiti jih pošteno / z železnim vokom po grbači*; // (Lahkoda: 66)

→ naložiti jih komu in dobiti jih po grbi 'biti tepen'

V obeh primerih gre za križanje frazemov, ki so v pomenskem razmerju: pretepsti koga – prejemati udarce. Minimalni frazem *naložiti jih komu* je dopolnjen z delom frazemov, ki označujejo mesto prejemanja udarcev: *po pukeljnu, po glavi, po grbači*.

- / *ko jaz že pred posladkom sem načrt / rjovel na vso rit, »Borci, na nosila!«* // (Soneti drugi: 28)

→ na vsa usta/grlo 'pretirano glasno' in imeti ga/(pijačo) v riti 'biti pijan'

Sonet opisuje opijanjen lirski subjekt; s pomenskim zgoščevanjem, ki je doseženo s križanjem, je ustvarjen še grotesknejši učinek upovedene situacije.

- / *kler dnarje kupčka, spijo generali – // v najlepšem mestu na zemeljski kocki, /* (Mesto sto: 67)

→ zemeljska obla 'zemlja' in biti na kocki 'možen je negativen, neugoden razplet'

Terminološka stalna besedna zveza *zemeljska obla* je križana s frazeološko stalno besedno zvezo. V postopku križanja zamenjani sestavini vzpostavljata pomensko nasprotje *obla* – *kocka*. Za razumevanje križanja in celotne pesmi je nujno tudi

upoštevanje pomena frazema (*kaj*) *biti na kocki*, ki v širšem smislu prisostvuje pri pomenu križanja, saj namiguje na negativno sliko sveta, ki je predstavljen v pesmi.

- / *in ko se mi je motala po slami // in v srcu mi žgolela lahkomišel*, / (Soneti drugi: 63)

→ kaj se mota po glavi komu 'intenzivno razmišljati o čem' in imeti slamo v glavi 'biti neumen'

Frazema imata skupno pomenotvorno sestavino *glava*; v prenovitvenem postopku je zamenjana s sestavno slama, ki nosi celoten frazeološki pomen frazema *imeti slamo v glavi*.

- / *dvignem naj se nad zlačnjene čolne spet vase v porcelan*, / (Kobalt: 5)

→ iti vase 'razmišljati o svoji duševnosti' in krhek kot porcelan 'šibek, občutljiv'

V postopek križanja vstopata glagolski sklop in primerjalni skup. Oba označujeta človekovo duševnost, notranjost. Prvi frazem napoveduje, da se bo lirski subjekt ponovno umaknil v svojo notranjost, k razmišljanju o sebi, sestavina primerjalnega frazema *porcelan* pa označuje krhkost duševnosti lirskega subjekta.

- // *Od mize vnukinja bi rekla, »Deda, / a zdaj boš pa že v spanju godrnjal?« / Jaz revsnil bi z zapečka, češ »Seveda, // za zmeraj naj zaprem, da vam bo prav,« / zavil se v deko in žlehtnoben smeh / in bi bilo že daleč na saneh*. (Soneti drugi: 16)

→ zapreti usta/gobec 'molčati, nehati govoriti' in za zmeraj zaspati 'umreti'

V sonetu, ki se loteva bivanjske tematike skozi ironično držo lirskega subjekta, ki smrt, ko se le ta pripelje s sanmi ponj, pozdravi: »*No končno, mrha*« (Soneti drugi: 16), je frazeološka prenovitev vzpostavljena s križanjem frazemov, ki pomensko nista sorodna – kljub temu je prenovitev učinkovita, saj sta konotirana oba frazeološka pomena, tretjo raven pomena pa vzpostavlja pomen novonastale besedne zveze. Frazem *zapreti*

usta/gobec se sicer pogosto uporablja osamosvojeno, zato bi lahko primer uvrstila tudi samo med sestavinske prenovitve.

- / v njegovo silno prvo prabesedo / ki z njo me iz dna grla je izklical // biti na časa vselej skrajni rob; / (Tako rekoč: 8)

→ iz vsega grla 'izraža visoko stopnjo glasnosti' in iz dna duše/srca 'izraža visoko stopnjo, intenzivnost čustvenega stanja'

Skupno pomensko polje frazemov je 'izražanje visoke intenzitete česa' → prvi frazem izraža intenzivnost kričanja, drugi intenzivnost čustvovanja. Novonastala besedna zveza poleg izhodiščnih prenesenih pomenov izraža še novopridobljeni pomen, ki odraža čustveno notranjost kričečega v pesmi.

- *Kakšne ladje ima v zobeh! ko ji dolge, čvrste pohvale / kot v šali sekajo telo, /* (Legende: 17)

→ kot za šalo 'z lahkoto' in v šali 'izraža, da se dejanje ne opravlja z resnim namenom'

Primer uvrščam med napake. Verjetno gre za nehoteno križanje dveh prislovnih frazemov, saj prenovitev v besedilo ne prinaša ne novih pomenskih ne oblikovnih odtenkov. Glede na sobesedilo prenovitev izraža le pomen frazema *kot za šalo*.

- / žejen in lačen sedem pit in jest / s prijatljev divjo tolpo z uzd spuščeno. (Soneti drugi: 8)

→ spustiti z vajeti 'dopustiti da se kdo/kaj nenadzorovano razvija/deluje' in držati/imeti na uzdi (koga) 'obvladovati/nadzorovati koga'

Tako kot v predhodnem primeru gre za ponesrečeno, verjetno nenamerno tvorjeno križanje.

3.6 Večstopenjske prenovitve

3.6.1 Sestavljene prenovitve

Kombinacije uporabljenih prenovitvenih postopkov so razvidne, saj prenovljena besedna zveza vsebujejo »toliko oblikovnih prvin izhodiščnih frazeologemov, da je postopke prenavljanja mogoče natančno rekonstruirati« (Kržišnik 1990: 415). Ko je govora o kombinacijah uporabljenih postopkov, so le te raznolike in dopuščajo številne možnosti za kreativne avtorske inovacije.

V analiziranem gradivu so kombinacije različne, od kompleksnih združevanj več postopkov hkrati do preprostejših, popolnoma jasno razvidnih izpeljav. Splošnega prevladujočega vzorca sestavljenih prenovitev nisem zasledila, kar potrjuje primernost postopka za brezštevilne in unikatne inovativne načine poseganja v frazeološke enote.

Primeri:

- /*je narobe stat da ni ne ptič ne vrat ne teta ne / sinica ne plin in ne temnica ne sin in ne gosak ne / ne byron in ne vrag ne otto in ne bojan v /* (Uran v urinu, gospodar!/: 54)

→ ne biti ne ptič ne miš 'biti brez izrazitih lastnosti, značilnosti' in frazeološki vzorec ne x ne y 'nič izrazitega, nekaj mlačnega'

Pri prenovitvi ne gre zgolj za sestavinsko prenovitev frazema *ne biti ne ptič ne miš*, saj je sestavina *miš* zamenjana s celo vrsto med seboj pomensko nepovezanih samostalnikov, ki so tvorjeni po frazeološkem vzorcu *ne x ne y* 'nič izrazitega, nekaj mlačnega', kar spremeni in razširi skladenjsko zgradbo frazema in privede do razpada frazeološkega pomena. Hkrati je s sobesedilom, natančneje s sestavno *sinica*, ki se v pojavi v priredju, razkrit slovarski pomen izhodiščne sestavine frazema *ptič*, ki je tudi v prenovljeni podobi frazema še ohranjena.

- // *Nonšalantno in z levico sem svečanemu dnevu podaril ves svet — /* (Legende: 65)

→ z levo roko 'z lahkoto'

Primer izkazuje kombinacijo skladijske in sestavinske prenovitve. Besedna zveza *leva roka* je zamenjana z enobesedno ustreznico *levica*; pomen frazema pa je v besedilu deloma prisoten še v prislovu *nonšalantno* – nastala prenovitev je tako dvojna formula, pomen frazema je ohranjen in še dodatno poudarjen.

- / *zakaj hodim vase in se več ne vračam?* / (Kobalt: 2)

→ iti vase ‘razmišljati o svoji duševnosti’;

- / *o, novo struno bom napel, nove ceste napeljal*, / (Kobalt: 6)

→ napeti drugačne strune ‘lotiti se stvari drugače kot prej, z večjo strogostjo’

Glagolska sestavina *iti* je zamenjana z nedovršno sestavino *hoditi*, kar poudarja ponavljanje dejanja, ki ga razkriva frazeološki pomen; hkrati je z glagolom v sobesedilu *vračati* razkrit dobesedni pomen glagolske sestavine *iti*. Podobna kombinacija prenovitvenih postopkov tudi v drugem primeru, kjer je poleg menjave sestavine prisotna še številska sprememba v ednino → *napeti novo struno*.

- / *zraven pa sem sebičen, enako mi je ko v šoli, kadar sem pil državno tinto, tatič, / se pravi: ne vem, a sem a nisem plav okrog ust*. (Kobalt: 60)

→ iz spletnega slovarja Razvezani jezik: dati (komu) tinto piti ‘kaznovati, mučiti’

Gre za kombinacijo sobesedilne in skladijske prenovitve frazema, ki je glede na motiviranost pomena iz pomenov sestavin zraslek in se redko pojavlja. V SSKJ-ju in Slovarju slovenskih frazemov ni naveden. Naveden je le v spletnem slovarju Razvezani jezik. Sestavine *tinta* se razširja s pridevnikom *državen*, hkrati je v sobesedilu *plav okrog ust* konotiran slovarski pomen sestavine.

- // *Olimpijec, naučil nas, živali, / ko nismo več se luči vroče bali, / lemež kovat, orat sveta nebnino*, / (Soneti: 76)

→ orati ledino ‘prvi delati na kakem področju’

Kombinacija sestavinske in sobesedilne prenovitve. Prvi delni postopek pri prenovitvi je menjava samostalniške sestavine *ledina* 'neobdelana zemlja'. Primer je zanimiv, ker je izhodiščna sestavina zamenjana z neologizmom *nebnina*, njuna sorodnost tako temelji na zvočni podobnosti, hkrati je razvidna izpeljava neologizma iz besede *nebo* → *nebnina*. Pomensko razmerje med izhodiščno in nadomestno sestavino *ledina* – *nebo* izkazuje širjenje pomena, kar izhodiščnemu pomenu 'prvi delati na kakem področju', dodaja bolj globinski pomen, ki ustreza pomenu, izraženem v sonetu. Poleg novih pomenskih razsežnosti, ki jih je frazem pridobil v postopku menjave samostalniške sestavine, se s sobesedilom *lemež kovat* jasno razkriva tudi slovarski pomen glagolske sestavine *orati*.

- // *naj naš gospod srce ima kamnito, / se, ko ju vidi, od ganotja zjoka, / kadar ju, v enem, da na slepo sito, // ki seje se na njem človeška moka: /* (Soneti drugi: 50)

← dati na sito 'izraža podrobno kritično obravnavo'

V obeh delnih postopkih se prenavlja pomenotvorna sestavina *sito*. Najprej s skladenjsko razširitvijo → slepo sito, nato je njen dobesedni pomen še dodatno vzpostavljen v naslednjem verzu.

- *Čas je nocoj še topla rokavica, / na postelj polja brižno odložena; /* (Soneti: 26)

→ vreči rokavico komu 'izzvati koga'

Primer še vedno uvrščam med sestavljene prenovitve, čeprav so kombinacije izpeljanih postopkov med seboj tesneje prepletene in težje določljive. Dobljena prenovitev vzpostavlja nov večplasten pomen, ki pa je ob neupoštevanju izhodiščnega frazeološkega pomena zveze *vreči rokavico (komu)* nerazumljiv. Prenavljata se obe sestavini frazema: glagolska sestavina *vreči* je zamenjana s sestavinama *brižno odložiti*; samostalniška *rokavica* se razširja s pridevnikom *topel*. Hkrati je spremenjena tudi skladnja in vezljivost frazema: (kdo; +člov) *vreči rokavico (komu; +člov)* → (kaj; +abstr.) *biti brižno odložena topla rokavica (kam)*.

Križanje frazemov se lahko pojavlja kot delni postopek sestavljene prenovitve. O različni uspešnosti in učinkovitosti tovrstnih prenovitev v naslednjih primerih:

- / *z drhtečo roko - ali pa zapah / se je zaskočil (bodi nebu hvala, // čeprav pri takem vštuli parklje Vrag)* – / (Soneti drugi: 59)

→ vtakniti prste vmes ‘vmešati se v situacijo’ in tu ima hudič svoje kremplje vmes ‘označuje nenavadnost, zapletenost situacije’

Križanje smatram za neuspešno, verjetno gre za nehoteno združevanje dveh pomensko sorodnih frazemov *vtakniti prste vmes* in *hudič ima svoje kremplje vmes*. Za pomen prenovitve je bistvenejša sestavinska prenovitev, ki prizadeva oba frazema, ki vstopata v postopek križanja: pri prvem frazemu je glagolska sestavina *vtakniti* zamenjana s pomensko sorodnim, a ekspresivnejšim glagolom *vštuliti*; pri drugem sta zamenjani obe samostalniški sestavini, gre za pomensko sorodna samostalnika *parkelj* : *krempelj*, ki si delita skupno pomensko lastnost ‘roževinasta tvorba na koncu prstov nekaterih sesalcev’, in sopomenki *vrag* : *hudič*. Pomen frazema je ohranjen, z menjavo sestavin je frazem stilistično preoblikovan, kar je za analizirano poezijo značilno, saj običajen jezik in jezikovne vzorce vedno nekoliko stilizira, predrugači. Kljub temu da sta si obe zamenjani sestavini pomensko zelo sorodni z izhodiščnima sestavinama, se v novonastali zvezi razkrivajo tudi slovarski pomeni sestavin izhodiščnih frazemov.

- *galaksija v očeh, galaksija zagnana, // nemirna igrača v pobožnih zobeh, / v njen dah se nervozno podaja ljubljana, / (Uran v urinu, gospodar!: 45)*

→ biti igrača rokah koga ‘biti manipuliran s strani nekoga’ in imeti koga v zobeh ‘opravljati koga, negativno govoriti o kom’

Poleg križanja se oba frazema prenavljata s postopkom skladenjske razširitve.

- / *Pa jaz, kaj prinašam: v rokah ne daru ne pisma, v prsih ne srca ne zvezde: za ušesom nekaj bosih besed* – / (Volfram: 62)

→ ne imeti srca ‘biti neusmiljen’, ta je pa bosa ‘izraža dvom v to, da kaj ni res, je izmišljeno’ in imeti jih (polno) za ušesi ‘biti navihan’

Primer izkazuje prisotnost treh različnih frazemov v enem samem verzu pesmi, kar ustreza tudi temeljnim stilističnim značilnostim zbirke Volfram, ki z izrazito razpotegnjenimi verzi in načinom pomenskega povezovanja besed še izraža nekatere ludistične urejevalne postopke. Najprej se v vrezu pojavi frazem *ne imeti srca*, ki v kombinaciji s sobesedilom *v prsih ne srca ne zvezde* razkriva dobessedni pomen sestavin. Takoj zatem je uporabljeno križanje dveh frazemov *imeti jih polno za ušesi* in *ta je pa bosa*. Namesto zaimka *jih* je v frazemu podana konkretna referenca *nekaj bosih besed*, katere pomen je motiviran s pomenom pragmatičnega frazema *ta je pa bosa*.

3.6.2 Razstavitve

Postopki prenavljanja izhodiščnega frazema niso razvidni. Ohranjen je le del oblike frazema – kakšna izmed sestavin, saj so oblikovne lastnosti v večini odstranjene, tako se pomen oz. smisel frazema razkriva le preko besede (lahko tudi več besed), ki je bila sestavina izhodiščnega frazema, in prek sobesedila, v katerega ta beseda vstopa s slovarskim in frazeološkim pomenom.

Razstavitev je v gradivu malo (7 % vseh prenovitev). Težavo pri določanju razstavitve mi predstavlja nejasnost meje med že avtorsko metaforo in še razstavitvijo, saj se še tako inovativne metafore pogosto napajajo iz ustaljenih metaforičnih prenosov, simbolnih pomenov in iz posplošenih predstav, na katerih svoj pomen gradijo tudi ustaljene frazeološke metafore. Če je za razumevanje metafore še vedno treba upoštevati pomen prav določenega frazema, sem jo uvrstila med razstavitve, drugače ne.

Primeri:

- // *Nič dvomov, želj, volj, nostalgij, nič hrepenenj – koža in volna in nekje notri težko meso srca.* / (Volfram: 7)

→ biti težko pri srcu ‘občutek tesnobe, žalosti’

Primer izkazuje metaforično predrugačenje frazema s sestavino srce. Izpeljana je genitivna metafora *biti težko pri srcu* → *težko meso srca*.

- / v meni ovel je bron, in zven njegov je suh in tuj; / srce so mi pojedli modrooki usnjeni plačanci, / (Kobalt: 12)

→ ne imeti srca 'biti neusmiljen'

Za razumevanje metafore je treba upoštevati pomen frazema *ne imeti srca*. Srce se v metafori vzpostavlja tudi skozi leksem *bron*, saj srce bije → bron pa je zlitina, iz katere so pogosto narejeni zvonovi → ovel bron bije in zveni suho in tuje, kar se v naslednjem verzu le še stopnjuje.

- / roža kaj pamet kaj misel kaj ura kaj žamet kaj / kisel kaj kura kaj putka kaj pišče kaj klin kaj / (Uran v urinu, gospodar: 53)

→ pamet je boljša kot žamet 'boljše je biti pameten kot bogat'

Ob izpustu nepomenotvornih sestavin pride tudi do razpad skladenjske strukture frazema. Izhodiščni pomen frazema je zgolj konotiran.

V spodnjih primerih je s podobo, ki jo ustvari pesem, vzpostavljena le aluzija na frazem. Pomen frazema ni toliko prisoten, ne bistven za samo metaforo in vsebino pesmi, je pa podoba, ki jo verz nudi, gotovo tudi namig na frazeološki pomen, kar metafori prinaša še dodaten pomenski razpon.

- / za cel klobuk janjcev-volkov krdelo / oblakov se na vrh gore je ujelo, / češ speči se je čez oči pokril. // (Soneti drugi: 64)

→ volk v ovčji koži 'slab človek, ki se kaže dobrega';

- // na vsaki rami mu bo z epolete zagorel po en ogenj – o glava med njima! – jarek in vroč. / (Kobalt: 62)

→ biti med dvema ognjema 'položaj, ko koga ogrožata dve nasprotujoči si sili';

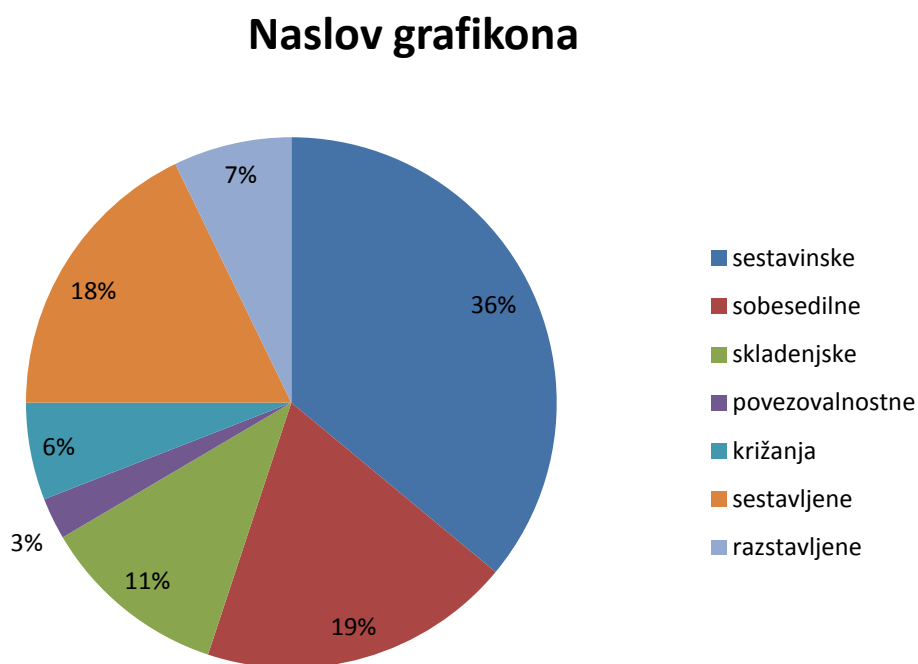
- // in bili trav vzravnane obstojijo, / prisluškujoč svoji negibni rasti; / (Jambi: 8)

→ slisati travo rasti 'biti zelo zaljubljen'.

4 Značilnosti prenovitvenih tipov

Vseh 236 najdenih prenovitev sem lahko razdelila v sedem glavnih prenovitvenih tipov, ki jih v svojem magistrskem delu *Frazeologija v moderni* (Ljubljana: 1988) definira E. Kržišnik. Kompatibilnost s tipologijo je bila pričakovana, saj gre v obeh primerih za analizo umetnostnih besedil. Izkaže se, da razlika med zvrstno pripadnostjo besedil – tipologija, ki ji sledim, je nastala na podlagi proznih besedil slovenske moderne, natančneje besedil Ivana Cankarja; analizirano gradivo moje diplomske naloge pa sestavljajo ludistična, modernistična, postmodernistična idr. pesniška besedila Milana Jesiha – ne predstavlja bistvene ovire pri ustreznosti prenovitvenih tipov.

4.1 Količina posameznih vrst prenovitev

Grafikon št. 1: Razmerje med količino prenovitvenih tipov v vseh zbirkah

Grafikon št. 1 prikazuje razmerje med količinsko zastopanostjo prenovitvenih tipov v vseh zbirkah skupaj. Največ je sestavinskih prenovitev (85 primerov), sledijo

sobesedilne (45 primerov), večstopenjske sestavljene (42 prenovitev), skladske (27), razstavitve (17), križanja (14), najmanj, le 6 primerov, je povezovalnostnih prenovitev.

Tabela 1 prikazuje količinsko razporeditev prenovitev znotraj vsake posamezne zbirke, ki pokaže, da so le sestavinske prenovitve zastopane v vseh zbirkah. V treh zbirkah (*Uran v urinu, gospodar!*, *Volfram* in *Tako rekoč*) so uporabljeni vsi prenovitveni tipi.

tipi prenovitev	Uran v urinu, gospodar! 1972	Legende 1974	Kobalt 1976	Volfram 1980	Usta 1985	Soneti 1989	Soneti drugi 1993	Jambi 2007	Tako rekoč 2007	Mesto sto 2008	Lahkoda 2013	skupaj
sestavinske	5	6	16	15	1	13	14	2	5	2	6	85
skladske	2	2	3	5	/	4	1	5	1	/	4	27
povezovalnostne	1	2	/	1	1	/	/	/	1	/	/	6
sobesedilne	2	5	6	3	/	7	5	3	4	6	4	45
križanja	1	1	1	2	/	/	5	/	1	1	2	14
sestavljene	3	4	9	7	/	4	7	1	3	3	1	42
razstavljene	1	/	2	3	2	1	3	2	3	/	/	17
skupaj v zbirki	15	20	37	36	4	29	35	13	18	12	17	236

Tabela 1: Razporeditev prenovitev po posameznih zbirkah

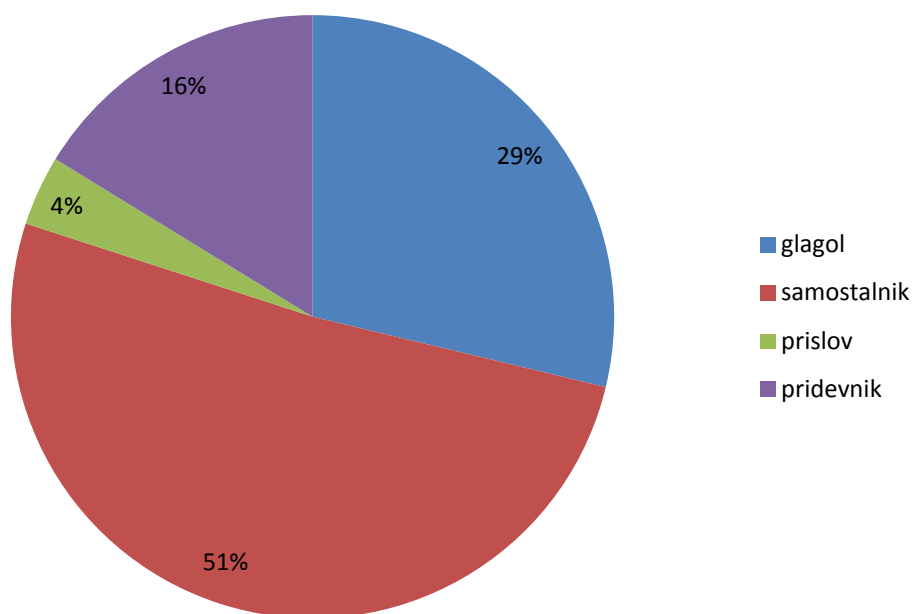
Iz Grafikona in Tabele št. 1 razberemo, da največji delež, kar 36 % vseh prenovitev, pripada tipu sestavinskih prenovitev, za katere velja prizadetost sestavinske zapolnitve frazema. Največ primerov (60 od skupno 85 sestavinskih prenovitev) izkazuje menjavo sestavine; sledijo modifikacije (20 primerov) in le 5 izpustov, pri katerih pride v dveh prenovitvah do poenobesedenja oz. do izpusta vseh pomenotvornih sestavin.

4.1.1 Prevladujoča raba sestavinskih prenovitev

Prevladovanje sestavinskega prenovitvenega postopka sem pričakovala, saj je kršenje sestavinske zapolnitve, ki na novo vzpostavlja pomenski odnos med izhodiščnim frazemom in novonastalo besedno zvezo, bralcu najhitreje opazno in posledično hitro in učinkovito. Menjava in modifikacija sestavinske zgradbe frazema se v gradivu izkažeta primerna zlasti za rabo v besedilnem okolju, ki je zaradi slogovnih značilnosti, npr.

povezovanja besed po pomenski oddaljenosti, nejasne sporočilnosti in odprtosti pomena, bolj pomensko zaprto in zato težje razumljivo. Omenjene slogovne značilnosti prevladujejo v začetnih štirih zbirkah, kjer je vsega skupaj za polovico vseh sestavinskih prenovitev v opusu.

4.1.1.1 Besednovrstna pripadnost prenavljajoče sestavine

Grafikon št. 2: Besednovrstna pripadnost prizadete sestavine v sestavinskem prenovitvenem tipu

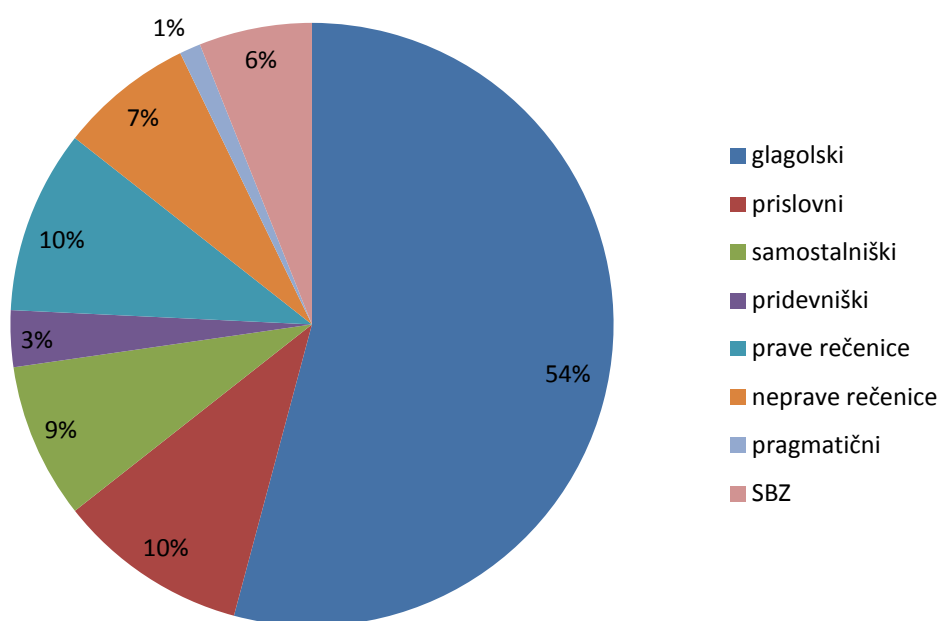
Nadalje me je zanimalo, kakšno je razmerje med besednovrstno pripadnostjo sestavin, ki so prizadete v sestavinskem tipu prenavljanja. Izkaže se, da se največkrat, v 51 %, prenavlja samostalniška sestavina. Z 29 % sledi glagol, 16 % prenovljenih sestavin predstavlja pridevnik in 4 % prislov. V gradivu sta prisotna tudi dva frazeološka vzorca, ki menjata celotno sestavinsko zapolnitev frazema. Frazeološki vzorec je bralcu prepoznaven zgolj prek ohranjene skladišne strukture in pomenskega odnosa, ki ga glede na kompatibilno sobesedilno okolje vzpostavlja do izhodiščnega frazeološkega pomena. Poleg dveh frazeoloških vzorcev so v besedilu trije primeri, pri katerih gre za

kombinacijo menjave sestavinske in glagolske sestavine, ob ohranitvi vsaj ene pomenotvorne sestavine frazema, ki se prenavlja.

Že v Kržišnik Kolšek (1988: 139) se izkaže, da se najpogosteje prenavljajo tiste sestavine, ki sodijo v polnopomenske besedne vrste, kar se potrdi tudi v moji analizi pesniških besedil. Težnja po prenavljanju samostalniške sestavine pred glagolsko je v Kržišnik Kolšek (prav tam) utemeljena z različnostjo pomenskih lastnosti, ki jih izkazuje prenavljajoči se besedni vrsti. Samostalniki vsebuje veliko konkretnih, predmetnih denotatov, medtem ko je glagol večkrat zaznamovan z nesnovnimi, razmernimi denotati.

4.2 Značilnosti, ki jih izkazujejo prenavljajoči frazemi

Opus Milana Jesiha obsega dvanajst samostojnih pesniških zbirk, ki so nastajale v letih od 1972 do 2013. 787 je vseh pesmi, na podlagi katerih je bilo izpisano frazeološko gradivo za obravnavo. Število v njih najdenih frazeoloških enot je 585, od tega je 321 neprenovljenih, ostalih 264 predstavljajo frazemi, ki so z različnimi prenovitvenimi postopki oblikovno in/ali pomensko prenovljeni.

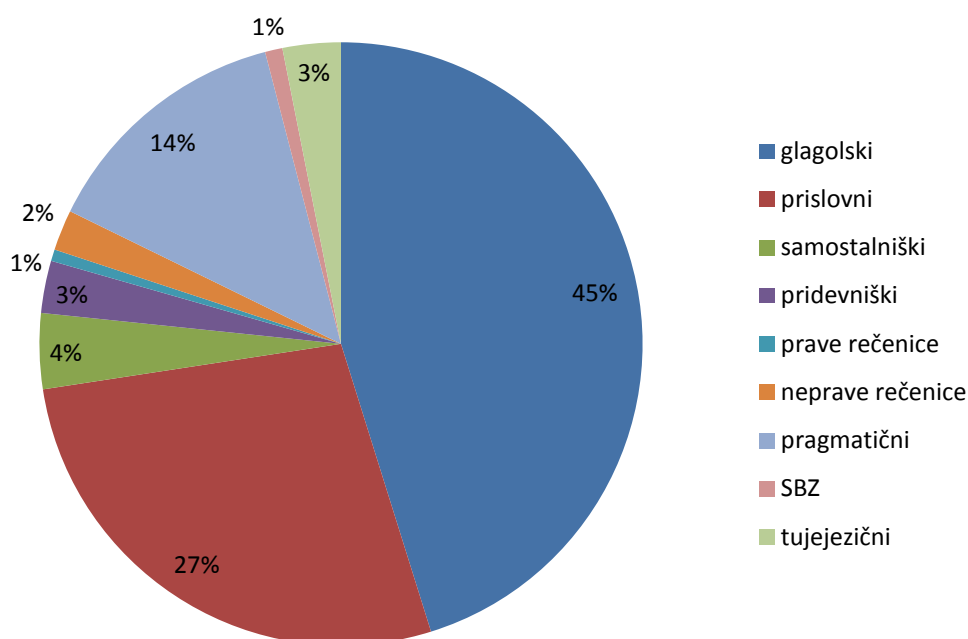

Grafikon št. 3: Razmerje med količino vseh prenovljenih frazemov

Kot lahko razberemo iz Grafikona št. 3, je največ prenovitev (nekaj več kot polovica) izpeljanih iz 143 glagolskih frazemov, kar predstavlja 54 % vseh prenavljajočih se frazemov. Dobljeni odstotek glagolskih frazemov je pričakovan, saj je le teh frazemov v gradivu nasploh največ in prevladujejo tudi med frazemi, ki v gradivo vstopajo neprenovljeni. Takoj za njimi (z 10 %) sledijo prislovni frazemi in prave rečenice, samostalniških frazemov je glede na vse prenavljajoče frazeme 9 %, 7 % je rečenic, ki so pravzaprav nepravi glagolski frazemi in bi jih lahko prištela tudi med glagolske.

Od naštetih besednonovrstnih frazemov sem posebej ločila pragmatične, ti so med prenovljenimi le štirje oz. 1 %, in terminološke besedne zveze, ki jih prištevam med obravnavano gradivo, te predstavljajo 6 % vseh prenovitev.

Za primerjavo prilagam še Grafikon št. 4, ki prikazuje razmerje med neprenovljenimi frazemi. Uporabljenih je nekoliko manj glagolskih – 45 %, večji delež, kar 27 %, med neprenovljenimi zavzemajo prislovni frazemi. Veliko je pragmatičnih, 14 % vseh neprenovljenih. Z njimi je dosežena živahnost jezika v pesmi oz. verzu, saj je ubesedena situacija, kadar so v njej uporabljeni pragmatični frazemi, obarvana bolj pogovorno in na bralca učinkuje s svojo pristnostjo, govornostjo.

Grafikon št. 4: Razmerje med količino vseh neprenovljenih frazemov

4.3 Raba rekel in rečenic

Frazemov s stavčno strukturo, na podlagi katerih so izpeljane prenovitve skoraj vseh tipov, med njimi ni vezljivostnih in križanj, je 45, kar predstavlja 17 % vseh prenovljenih frazemov. Ostalih 83 % za prenovitve rabljenih frazemov je po stavčni strukturi rekel oziroma besednozveznih frazemov. Znotraj rečenic je 19 nepravih, torej takšnih, v katerih je osebkovo mesto oz. mesto vršilca dejanja ali nosilca stanja v sestavinski zgradbi zapolnjeno, npr. *bog pokliče (koga) k sebi, oči se svetijo (komu), beseda ostane v grlu (komu), besede tiščijo na jezik (komu), beseda uide (komu), kocine/lasje gredo pokonci (komu)* idr. Od ostalih 26 pravih rečenic je 22 pregovornih, 4 so nepregovorne.

Pregovorne rečenice so prenovljene na tri načine: s kombinacijo različnih delnih postopkov, z menjavo sestavin in z aktualizacijo splošnega časa in/ali osebe. Glede na svojo sporočilnost in pomen so pregovori frazemi različni in poljubno uporabljeni glede na tematiko in motiviko, ki je prisotna v posamezni pesmi, zato jih po pomenski sorodnosti ni mogoče posebej razvrstiti v skupine. Se pa nekateri večkrat rabijo in različno prenavljajo v različnih zbirkah, npr. prah si, v prah se povrneš → // *stopam tam doli, mračna gmota lena, / prah mlačen, že napol povrnjen v prah* / (Soneti drugi: 31); / *težko grem po nogah, saj ve, da se domov / vrnem ob svoji uri v prah*. (Tako rekoč: 57) ali lepa beseda, lepo mesto najde → / *vsaka beseda – tika taka – bi najdla svoje suho zglavje, v molku vsaka svoj odjek*, / (Kobalt: 38) in // *ne ve se nič, povedane besede / kje plavajo nad razžarjeno stepo / ne če kdaj lepa najde mesto lepo / in ne konteksta, ki vanj pravkar sede*; // (Lahkoda: 120) idr.

Največ rečenic na zbirko (tj. 8) je v zbirki Kobalt; v *Tako rekoč*, *Volframu*, *Sonetih*, *Sonetih drugih* in *Uran v urinu, gospodar!* jih je od štiri do sedem in v ostalih zbirkah le po ena ali dve.

Če vzpostavim še primerjavo z neprenovljenimi rečenicami, ki jih je le 9, od tega sta dve pravi pregovorni, ostalih 7 je le navideznih, se pokaže, da avtor, kadar že posega po rečenicah, pregovornih ali nepregovornih, le te raje prenavlja in rabi za vzpostavljanje novih pomenov, kot da bi jih uporabil zgolj z izhodiščnim frazeološkim pomenom in/ali obliko, kar je v skladu z v uvodu predstavljenimi prevladujočimi stilističnimi značilnostmi analiziranih besedil.

4.4 Razmerje med prenovitveno in neprenovitveno rabo frazemov po posameznih zbirkah

	Uran v urinu, gospodar! 1972	Legende 1974	Kobalt 1976	Volfram 1980	Usta 1985	Soneti 1989	Soneti drugi 1993	Jambi 2007	Tako rekoč 2007	Mesto sto 2008	Lahkoda 2013
št. pesmi	50	53	65	76	72	89	106	71	54	44	107
št. vseh frazemov	29	44	59	66	9	71	96	37	52	47	75
št. neprenovljenih	14	23	19	26	4	42	54	24	30	32	53
št. prenovljenih	15	21	40	40	5	29	42	13	22	15	22

Tabela 2: Količina vseh frazemov po posameznih zbirkah

Frazemov, ki so v besedilu rabljeni znotraj dopustnih oblik rabe, je v gradivu le 57 več kot s prenovitvenimi postopki spremenjenih frazemov. Frazemi, rabljeni v nespremenjeni obliki, v besedilo zaradi svoje pomenske zgradbe¹⁰ sicer vedno vstopajo kot zaznamovana jezikovna sredstva, a vanj prinašajo manj ekspresivnih in stilističnih odtenkov, kot je to doseženo s prenovitveno rabo; so le še eno izmed mnogih drugih ekspresivnih jezikovnih sredstev, ki gradijo analizirana pesniška besedila.

Kot lahko vidimo v Tabeli 2, se frazemi pojavljajo v vseh zbirkah, opazno odstopanje je le pri zbirki na sredini opusa, *Usta* (1985), ki je s strani stroke označena za prehodno, saj prelomi z ludistično tradicijo, ki je delno še prisotna v predhodnih dveh zbirkah. Zanj je značilen kratek in zgoščen izraz, ki ne vsebuje več kot le par besed na verz. Učinek, ki ga je pesnik v predhodnih zbirkah dosegal s sopostavljanjem pomensko nesorodnih in zvočno podobnih besed, se tu popolnoma umakne drugačni vrsti igre z jezikom, v kateri ni prostora ne za dialog literature z literaturo, ne za rabo frazemov. Malo manjše odstopanje med številom frazemov in številom pesmi v zbirki, 37 frazemov na 71 pesmi, je le še v zbirki *Jambi* (2007) in v *Lahkoda*, ki ima 75 frazemov na 107 pesmi.

¹⁰ V pomenski zgradbi frazeoloških enot so konotativne sestavine pomena navadno izraziteje poudarjene kot denotativne.

Za našo analizo je relevantno razmerje med prenovljenimi frazemi in količino vseh frazemov v zbirki, kar je razvidno iz Tabele 3. Glede na dobljeno razmerje, ki kaže trend postopnega upadanja rabe prenovitvenih postopkov, delim zbirke v tri sklope.¹¹

št. frazemov	Uran v urinu, gospodar!	Legende	Kobalt	Volfram	Usta	Soneti	Soneti drugi	Jambi	Tako rekoč	Mesto sto	Lahkoda
neprenovljeni	14	23	19	26	4	42	54	24	30	32	53
prenovljeni	15	21	40	40	5	29	42	13	22	15	22
vsi skupaj	29	44	59	66	9	71	96	37	52	47	75
delež prenovljenih glede na vse frazeme v zbirki	52%	48%	68%	61%	56%	41%	44%	35%	42%	32%	29%

Tabela 3: Delež prenovljenih frazemov na zbirko v relaciji do neprenovljenih

V prvi sklop uvrščam zbirki *Kobalt* in *Volfram*, ki opazno izstopata z največjim deležem prenovitev glede na količino vseh uporabljenih frazemov v zbirki. Zakaj so ravno v teh dveh, že po imenu sorodnih zbirkah, frazemi prenovljeni v tako velikem številu (v *Volframu* 61 %, v *Kobaltu* 68 % prenovljenih glede na neprenovljene)?

Na zastavljeno vprašanje odgovarjam s prevladujočimi značilnostmi »težkometalnih« zbir, kot ju šaljivo večkrat imenuje literarna stroka, saj zbirki očitno predstavljata okolje, v katerem je raba frazeoloških prenovitev ena izmed opaznih in pogostih kreativnih načinov za oblikovanje pesniškega izraza. Za pesmi *Kobalta* in *Volframa* je značilen dolg verz, kar vpliva na vizualno podobo zbirk. Pesmi so zapisane po dolžini strani in ne, kot je to za pesniške zbirke običajno, po širini strani (tudi v tem se vidi pesnikovo eksperimentiranje, prevpraševanje ustaljenih norm v poeziji). Manj je jezikovnega eksperimentiranja in ludističnega sopostavljanja besed, ki v predhodnih dveh zbirkah, zlasti v prvencu *Uran v urin, gospodar!*, v ospredje postavlja zvočno podobo izraznih sredstev in s tem do neke mere omejuje rabo frazemov, je pa tovrstno jezikovno eksperimentiranje še vedno prisotno. Jezik ne vsebuje toliko zvrstno zaznamovanega besedišča in nepredvidljivih sintagem kot v prvi zbirki, bistveno manj je tudi intelektualističnega načina izražanja, ki je bil značilen za jezik *Legend*. Tako

¹¹ Zbirko *Usta* ne uvrščam v nobenega izmed sklopov, saj 9 najdenih frazemov predstavlja premajhno količino za uvrščanje zbirke na podlagi prisotnosti frazeološkega gradiva, ki se v njej prenavlja.

lahko v ospredje prihaja pomen pesmi, katerih sporočilnost je v dolgih verzih zaradi nakopičenosti besed in še vedno prisotnih nenavadnih sintagem, ki jih je sicer manj, še vedno nepredvidljiva. Eksperimentiranja z jezikom na način, ki je uporabljen v prvih dveh zbirkah in ki je do neke mere omejeval tudi rabo frazemov, skorajda ni več. Še vedno pa je prisoten dialog literature z literaturo, ki z medbesedilnimi navezavami reflektira prvotni pomen citatov, aluzij in namigov na besedila in hkrati v okviru drugačnega konteksta ustvarja novo pomensko napetost med prvotnim in prenovljenim pomenom literarnih referenc.

V drugi sklop uvrščam prvi dve zbirki opusa, *Uran v urinu, gospodar!* in *Legende*. V njiju se frazemi v prenovljeni obliki pojavljajo v skoraj enakem razmerju kot v neprenovljeni obliki. Gre za zbirki, ki sta izšli v letih 1972 in 1974, torej v obdobju, v katerem je močno prisotna poetika ludizma in avantgardnih tokov. Za obe zbirki je značilna ludistična igra z jezikom in osvobojenost od ustaljenih jezikovnih norm. V *Uran v urinu, gospodar!* je v 21 pesmih opazna odsotnost vsakršnih ločil in velikih začetnic. Klasične pesniške retorične figure so zapolnjene z vsebino, ki je osvobodjena vzročno-posledičnih logičnih pomenskih navezav, kar v ospredje potisne zvočnost jezikovnih enot. Ludistično združevanje pomensko oddaljenih besed je podobno tudi v *Legendah*, le da je tu prisotnih že več pomensko logičnih navezav med besedami in besednimi zvezami, dosledno so uporabljena so ločila in velike začetnice. Za obe zbirki velja izrazito odprt pomen pesmi, kar predstavlja okolje, ki je primerno za izstopanje v bralčevem mentalnem leksikonu že ustaljenih vzorcev – pogosta so predrugačenja političnih gesel (zlasti v *Uran v Urinu, gospodar!*) in pogovornih fraz kot tudi literarnih referenc in frazemov. V tovrstnem besedilnem okolju prvih dveh zbirk pesniku frazeološke prenovitve predstavljajo uporaben stilistični postopek, a je njihova rabo zaradi ludistične igre nesmiselnega pomenskega povezovanja besed do neke mere vseeno omejena.

V zadnji sklop uvrščam zbirke, katerih delež prenovljenih frazemov je manjši od količine neprenovljenih. Zbirke izkazujejo postopno upadanje rabe frazeoloških prenovitev proti koncu opusa. Če pogledamo časovno, so to zbirke, ki so začele nastajati po letu 1990. To obdobje se začne z Jesihovim sonetnim obdobjem, ki sicer odpira novo poglavje njegove poezije. Zbirka *Soneti* je tako v literarnih kot bralskih krogih dosegla velik odmev, literarna veda v povezavi z njo razpravlja o pojavu pesniškega postmodernizma pri nas. Kot pove že naslov zbirke, pesnik izbere klasično

sonetno obliko, ki jo rabi tudi v *Sonetih drugih* in velikokrat v *Jambih*. S sonetno obliko se naveže na literarno tradicijo Franceta Prešerna, kar je logično nadaljevanje odnosa do Prešernovega opusa, ki ga vzpostavlja že od pesniškega prvenca dalje. Hermetičnost pesniškega izraza, ki je značilna za prvo obdobje, se od *Sonetov* naprej postopoma umika, jezik je še vedno bogato metaforičen, a enostavnejši za razumevanje. V *Sonetih*, *Sonetih drugih* in zbirki *Tako rekoč* je prenavljanje frazemov še vedno opazno prisotno, a ga je že manj kot rabe neprenovljenih frazemov, pesnik se raje poslužuje drugih ustvarjalnih postopkov. V zbirkah *Jambi*, *Mesto sto* in zadnji *Lahkoda* pa je upad prenavljanja frazemov še opaznejši.

Razdelitev v tri sklope nam pokaže, da je v prvih štirih zbirkah prenavljanje frazemov uporabljeno kot stilistični postopek, ki tvori slogovno prepoznavnost zbirk. Z začetkom sonetnega obdobja, ki pomeni tudi novo obdobje Jesihovega pesništva, se pogostost rabe prenovitev spremeni. Te so sicer še vedno prisotne, a glede na količino neprenovljenih v manjši meri, zato tu prenavljanje ne morem označiti za enega izmed slogotvornih postopkov, je pa še vedno prisotno in kot tako gotovo eden izmed gradnikov prepoznavnosti Jesihovega pesniškega sloga nasploh.

5 Sklep

Pesniški jezik, ki velja za izrazito ustvarjalno in neponovljivo jezikovno tvorbo, je kot tak raznolik in nepredvidljiv. Pri Jesihu sledimo jeziku, ki lahko od hermetičnih in nelogičnih tvorb prehaja k popolnoma jasno ubesedenim podobam in zgodbam. Razporeditev stilističnih postopkov se torej iz pesmi v pesem in iz zbirke v zbirko spreminja, prav tako tudi tematika in pesemska forma – od prostih verzov do klasičnih sonetnih oblik, od odsotnosti ritma do strogega sledenja jamskemu metru. Kljub številnim zgoraj navedenim raznolikostim, ki jih izkazujejo besedila analizirane poezije, je splošna slogovna podoba jezika v zbirkah odvisna od prevladujoče rabe in razporeditve stilističnih postopkov. Ker je pri Jesihu eden izmed vedno prisotnih stilističnih postopkov tudi prenavljanje vzorcev, literarnih kot tudi neliterarnih, sem v diplomskem delu opazovala način rabe in značilnosti frazeoloških prenovitev, ki jih vključuje v svojo poezijo.

Analize sem se lotila s predpostavko, da bo glede na temeljne slogovne postopke, ki so značilni za Jesihovo pesništvo, prisotna tudi raba frazeološkega gradiva, kar se potrdi, saj sem v 787 pesmih, besedila so dolga od pribl. 50 do največ 250 besed, naštela 585 frazemov.

Glede na podatek, da je najdenih neprenovljenih frazemov le 57 več kot prenovljenih, se potrdi tudi, da je pri Jesihovi rabi frazeološkega gradiva velika teža na prenavljanju le tega, saj prenavljanje uporablja kot enega izmed možnih načinov za tvorjenje metafor in za stiliziranje pesniškega izraza. Medtem ko neprenovljeni frazemi funkcionirajo le kot eno izmed mnogih ekspresivnih sredstev, ki pa so v pričujoči poeziji številna in raznolika, tako so npr. pogosti vulgarni, arhaični, narečni leksemi, pogovorno zapisani izrazi idr.

264 prenovljenih frazemov, ki so prenovljeni v 236 prenovitvah (pri križanjih in večstopenjskem tipu lahko ena prenovitev prenavlja več frazemov), je tako dovolj velik vzorec za izpeljavo zaključkov o temeljnih značilnostih frazeoloških prenovitev pri Jesihu. Kot prvo se z analizo pokaže, da je sestavinski prenovitveni tip največkrat uporabljen način za predrugačenje oblike in/ali pomena frazemov, uporabljen je v vseh enajstih zbirkah. Sestavina frazema, ki vstopa v sestavinski postopek prenavljanja, je največkrat, v 71 % primerov, zamenjana. V 51 % primerov sestavinskega tipa se

prenavlja samostalniška sestavina. Ob analizi besednovrstne pripadnosti frazemov ugotovim, da se največkrat prenavlja glagolski frazem. Tudi med neprenovljenimi frazemi prevladuje raba glagolskih.

Količina frazemov, prenovljenih in neprenovljenih, je glede na količino pesmi v zbirkah različna. Od 5 do 20 frazemov manj kot je pesmi v zbirki. Zanimivejše je razmerje med količino prenovljenih in neprenovljenih v zbirki, ki ga prikazuje Tabela 3, saj izkazuje postopno upadanje prenavljanja frazemov, ki se v zadnjih treh zbirkah opazno umakne. Iz tega je razvidno, da se kot slogotvoren ustvarjalni postopek prenavljanje pojavlja zlasti v prvih štirih zbirkah opusa.

Če opazovanje prenovitvene rabe frazemov, ne glede na pripadnost tipu prenovitve, še nekoliko posplošim, nam primeri, navedeni ob razlagi posameznih prenovitvenih tipov v zbirkah, pokažejo, da pesnik s prenavljanji dosega dva prevladujoča stilna učinka. Pri prvem je v ospredju prenavljanje oblike, pri drugem prenavljanje pomena:

1. Poudarek na prenovljeni obliki frazema: pomen frazema je ohranjen, v ospredju je pesnikovo oblikovno predrugačenje frazema, kar učinkuje igrivo in domiselno. Izhodiščni pomen frazema je s tem še bolj intenzificiran in izstopajoč. V tem se vidi pesniška raba jezika na drugačen način kot je običajno, tako npr. namesto *pivskemu bratcu* sledimo *pijanemu bratrancu* ali namesto *o ministru za notranje zadeve* pesem govori o *ministru za navznotranje*. Pomen frazema ali stalne besedne zveze je ohranjen, predrugačen izraz pa odkriva pesnikovo igro in inovativnost, ki se prepleta še drugimi oblikovnimi postopki v pesmih.
2. Pri drugem načinu, navadno v večstopenjskih prenovitvah in križanjih, prenavljanje igra vlogo tvorjenja novih pomensko kompleksnih metaforičnih pomenov, ki so sorodni avtorskim metaforam, ki v gradivu prevladujejo.

6 Literatura

Gantar, Polona. 2007. *Stalne besedne zveze v slovenščini*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Jakop, Nataša. 2006. *Pragmatična frazeologija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Kmecl, Matjaž. 1976. *Mala literarna teorija*. Ljubljana: Založba Borec

Kržišnik Kolšek, Erika. 1988. *Frazeologija v moderni*. Magistrska naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

Kržišnik, Erika. 1990. Tipologija frazeoloških prenovitev v Cankarjevih proznih besedilih. *Slavistična revija*, let. 38, št. 4. 133–154.

Kržišnik, Erika. 1994. *Slovenski glagolski frazemi: ob primeru frazemov govorjenja*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

Kržišnik, Erika. 1994a. *Pouk slovenščine malo drugače, II. del: Frazeologija kot izražanje v »podobah«*. Trzin. Str. 91–140.

Kržišnik, Erika. 2006. Izraba semantične potence frazemov = The use of semantic potency of phraseological units. V: VIDOVIČ-MUHA, Ada (ur.). *Slovensko jezikoslovje danes*, (*Slavistična revija*, letn. 54, pos. št.). Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 2006, letn. 54, posebna št., str. 259–279 ; 631–654.

Stanič, Tatjana. 1992. Stilistični postopki v poeziji Milana Jesiha. *Slavistična revija*, let. 40, št. 2. 179–196.

Toporišič, Jože. 1973/74. K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije. *Jezik in slovstvo*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. Let. XIX, št. 8 (maj 1973/74). Str. 273–279.

Literatura : leksikon. 2009. [Avtorji in strokovni sodelavci Janko Kos, Darko Dolinar ... [et al.]. Ur. Živa Vidmar, Katja Stergar, Darja Butina. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Slovarji in drugi viri:

Slovar slovenskega knjižnega jezika. URL: <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html>

Keber, Janez. 2011. *Slovar slovenskih frazemov*. Ljubljana: ZRC SAZU.

Gigafida – Korpus slovenskega jezika. URL: <http://www.gigafida.net/>

Razvezani jezik – prosti slovar žive slovenščine. URL: <http://razvezanijezik.org/>

Analizirane pesniške zbirke:

Jesih, Milan. 1972. *Uran v urinu, gospodar!* Maribor: Obzorja.

– – 1974. *Legende*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

– – 1976. *Kobalt*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

– – 1980. *Volfram*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

– – 1985. *Usta*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

– – 1989. *Soneti*. Celovec: Wieser.

– – 1993. *Soneti drugi*. Celovec; Salzburg: Wieser.

– – 2000. *Jambi*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

– – 2007. *Tako rekoč*. Ljubljana: Študentska založba.

– – 2008. *Mesto sto*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

– – 2013. *Lahkoda*. Ljubljana: Študentska založba.

Izjava o avtorstvu

Izjavljam, da je diplomsko delo v celoti moje avtorsko delo ter da so uporabljeni viri in literatura navedeni v skladu z mednarodnimi standardi in veljavno zakonodajo.

Ljubljana, julij 2016

Eva Jelenc